

LES PRIMERES INDÚSTRIES DEL PALEOLÍTIC SUPERIOR AL NORD DE CATALUNYA

L'Aurinyacià del Reclau-Viver

NARCÍS SOLER I MASFERRER

Departament d'Història. Col·legi Universitari de Girona (U.A.B.)

INTRODUCCIÓ

Amb les excavacions de la *Cova del Reclau-Viver* (Serinyà, Girona), fetes del març de 1944 al desembre de 1948, el Dr. Josep Maria Corominas establí les línies generals del Paleolític Superior Antic a Catalunya. Com és sabut, el jaciment contenia, de baix a dalt, Aurinyacià, Gravetià o Perigordià Superior i Solutrià. Després del Solutrià venien ja nivells post-paleolítics, amb ceràmiques. El Solutrià i el Magdalenià havien ja estat localitzats amb anterioritat en altres jaciments de Sant Julià de Ramis i Serinyà, però l'Aurinyacià i el Perigordià, el Paleolític Superior Antic, per primera vegada es podien citar amb seguretat a Catalunya.

Al 1972-1973, J. M.ª Corominas excavava la *Cova de l'Arbreda*, situada en el mateix Paratge del Reclau, a un centenar de metres al Sud del *Reclau-Viver*. Aquest jaciment repetia, pel Paleolític Superior, la mateixa seqüència que ja havia donat el *Reclau-Viver*, però no d'una manera idèntica, i amb la novetat de presentar a sota una interessant estratigrafia del Paleolític Mitjà.

Al 1974 la Diputació de Girona adquiria el Paratge del Reclau, el qual avui és també en part propietat dels Ajuntaments de Serinyà i Banyoles, i al 1975 un ampli equip reempenia les excavacions a l'*Arbreda*, les quals han avançat molt lentament a causa de les dificultats que presenta haver d'obrir-se pas entre els grans blocs de la seva volta enfonsada progressivament durant el Paleolític Superior. Al 1980 ens disposem a excavar nivells aurinyacians, i abans ens ha semblat interessant intentar una revisió de les indústries que es poden atribuir als primers temps del Paleolític Superior en el mateix Paratge del Reclau, que hem de pensar que són, per ara, les restes més antigues conegudes a Catalunya de l'Home modern, l'*Homo sapiens sapiens*.

L'estudi dels materials de l'excavació de J. M.ª Corominas ens ha fet veure que les noves excavacions a l'*Arbreda* no podran ajudar gaire a resoldre els problemes que presenta aquesta etapa, problemes que va deixar plantejats l'excavació del *Reclau-Viver*. L'Aurinyacià de l'*Arbreda*, també la primera indústria clara d'aquest jaciment que és ja del Paleolític Superior, és més avançat que no el del *Reclau-Viver*. Al nostre entendre es tracta d'un Aurinyacià Mitjà (II de Peyrony) que completa la seqüència del Re-

clau, però sense que es pugui identificar amb l'Aurinyacià d'aquest últim jaciment. Tampoc són paralelitzables amb l'Aurinyacià del *Reclau* certs jaciments de superfície, com són *Can Crispins* (Llagostera) i *Cal Coix* (Maçanet de la Selva), jaciments que identifico des de fa poc com a aurinyacians. Són comparables només en alguns dels trets que són comuns a tota la cultura aurinyaciana.

Sembla, doncs, que és el *Reclau-Viver* el jaciment que ha donat els nivells més antics del Paleolític Superior, nivells que, com veurem, han estat classificats de diverses maneres. Nosaltres hem intentat una revisió dels seus materials, treball en el qual no hem estat els primers. La nostra revisió ha estat possible, igual que les anteriors i les que puguin venir després, gràcies a la tasca callada però inapreciable del Dr. Corominas i del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles. El Dr. Corominas guardà tots els materials procedents de les seves excavacions en caixetes on s'indicava el talús i la profunditat, i redactà un inventari on senyalava la procedència de tots els útils i objectes que exposà en les vitrines de la Sala de Prehistòria del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles. Cada un d'aquests objectes porta un número d'inventari. Tots els objectes que ell classificà com a aurinyacians ocupaven una sola vitrina, fins l'any passat, quan a causa de les obres de restauració de l'edifici, foren traslladats a d'altres vitrines en les noves sales, en espera de la seva ubicació definitiva. Mentre durà l'excavació del *Reclau-Viver*, el Dr. Corominas portà, dia a dia, un Diari d'Excavacions, en el qual anotà les seves impressions i les principals troballes, les quals molt sovint hi són també dibuixades esquemàticament. Avui els quaderns que formen aquest Diari, entregats pel Dr. Corominas al Centre d'Estudis Comarcals, es guarden en l'Arxiu Històric de Banyoles, situat en el mateix edifici de la Pia Almoina que alberga el Museu Arqueològic Comarcal.

El Centre d'Estudis Comarcals ha tingut cura durant tots els anys que han passat des de l'excavació dels materials del *Reclau-Viver*. Malgrat que diverses vegades s'han hagut de traslladar, són relativament pocs els que s'han extraviat o han perdut la referència de talús i profunditat, almenys pel que fa a la indústria lítica. L'equip d'excavacions de l'*Arbreda* ha col·laborat amb Josep Tarrús, conservador del Museu, en col·locar tots els materials del Reclau en caixes unificades, en refer les etiquetes i en

traslladar-los als nous magatzems, on s'han situat ordenadament.

Per fer la nostra revisió del *Reclau-Viver*, seguint el que havia fet amb anterioritat J. Estévez (1975), hem averiguat el lloc on es localitzà cada útil dels que eren en vitrina, gràcies al número d'inventari, sempre que aquest era llegidor, o gràcies als dibuixos del Diari d'Excavacions. Hem revisat en els diversos magatzems que abans tenia el Museu Arqueològic totes les caixes del *Reclau*. D'algun nivell hem tingut la fortuna de localitzar la major part de l'utillatge, que havia quedat oblidat en el magatzem de Can Fornells, sense que ni tan sols s'hagués seleccionat per anar en vitrina (Talús III, 4,40-4,60 i 4,60-4,80; Talús V, 3,50-3,70). Així hem reconstruït, d'una manera objectiva, que és el que es va trobar en cada un dels nivells de 20 cm. de cada un dels talusos, i hem pogut dibuixar la major part dels útils retocats, alguns dels quals publiquem aquí. Pel que fa a la vitrina de l'Aurinyacià, no tot el que contenia era Aurinyacià, ni tampoc hi havia tot l'Aurinyacià exposat.

EL RECLAU-VIVER

La Cova del Reclau-Viver estava formada per un vestíbul, petita coveta oberta en el travertí del final de la terrassa travertínica de Serinyà, coneguda des de sempre pels habitants del poble, en la qual els materials, paleolítics i post-paleolítics, aparegueren sense estratigrafia, i per un corredor, una galeria de forma allargada que segueix una diaclasa del travertí, en direcció Nord-Sud, la coberta de la qual s'enfonsà després del Solutrià, preservant així l'estratigrafia dels nivells paleolítics.

El Dr. Corominas excavà aquesta galeria fent sis cates des de la superfície exterior fins al fons de la cova, cates que anomenà talusos (I, II, III, IV, V i VI). Aquests talusos són d'importància desigual, tant per la seva extensió com perquè no tots arriben a la mateixa profunditat, a causa de la irregularitat del terra de la galeria. El pas, baix i estret, entre la galeria i el vestíbul, s'anomena en els Diaris també Corredor, aquí en sentit estricte, mentres que la resta de la galeria o corredor es designa amb el nom del talús corresponent, ja que fins que l'excavació no es va acabar, no es va saber la real extensió ni la topografia del jaciment.

La galeria o corredor, que és la part que aquí ens interessa, fou excavada en nivells artificials de 20 cm. de profunditat, procediment habitual en aquella època, i que presenta el greu inconvenient de retallar els estrats naturals quan aquests són inclinats i pot barrejar objectes d'èpoques diverses. Els talusos foren excavats de manera independent, un després de l'altre, i les profunditats es medien des de la punta d'una roca situada en la paret Est del corredor. Això fou causa d'errors, especialment quan calgué canviar de punt de referència, a l'haver de retirar la roca. Aquests i altres problemes fan especialment delicada la interpretació de l'estratigrafia del jaciment. Afortunadament en el Diari d'Excavacions el Dr. Corominas deixà constància dels avatars de l'excavació i molt sovint de la textura i color de les terres.

Ens ocuparem aquí només dels nivells més profunds del *Reclau-Viver*, aquells que normalment s'atribueixen a l'Aurinyacià, els materials més interessants dels quals J. M.ª Corominas col·locà en una vitrina amb el nom d'Aurinyacià. En una altra hi havia el Perigordià o Gravetià i en dues més el Solutrià, pel que fa als materials paleolítics.

Els nivells aurinyacians del *Reclau* són els més pobres del jaciment. Això dificulta qualsevol interpretació i fa insegures les conclusions, però els seus materials han estat suficients per bastir al seu voltant les hipòtesis i classificacions que més tard exposarem.

L'AURINYACIÀ

Edouard Lartet (1801-1871) excavà al 1860 el petit jaciment d'*Aurignac* (Alt Garona), que li va servir per definir l'Edat del Gran Os de les Cavernes, una de les edats de la seva sistematització de la Prehistòria, basada en l'espècie animal predominant a cada moment, i que més tard, a proposta d'E. Cartailhac, donà nom a l'Aurinyacià, cultura del Paleolític Superior que precedia al Solutrià i al Magdalenià.

Gabriel de Mortillet, el gran sistematitzador del Paleolític en base a les indústries lítiques i òssees, si bé per un breu moment acceptà d'encloure entre el Mosterià (Paleolític Mitjà) i el Solutrià a l'Aurinyacià, tot seguit el feu desaparèixer, per raons purament teòriques, de les seves sistematitzacions, on passava directament del Mosterià al Solutrià.

Henry Breuil guanyà la batalla per l'Aurinyacià contra els epígons de G. de Mortillet i feu acceptar l'Aurinyacià en el lloc que, amb tota evidència, li corresponia com a primera de les cultures del Paleolític Superior conegudes en aquell moment, entre el Mosterià i el Solutrià, i el dividí en tres fases: Aurinyacià Antic, o nivell de *Chatelperron*, amb puntes de Chatelperron; Aurinyacià Mitjà, o nivell d'*Aurignac*, amb puntes de base fesa, i Aurinyacià Superior, o nivell de *La Gravette*, amb puntes de la Gravette (Breuil, 1912).

Aquesta classificació, en ús durant molt de temps, fou utilitzada per J. M.ª Corominas en els Diaris d'Excavació del *Reclau* i, amb vacil·lacions, en les dues primeres publicacions sobre el jaciment, quan encara no s'havia excavat la totalitat de la cova. Encara que s'utilitza també la classificació de Peyrony, s'atribueixen a l'Aurinyacià les terres del corredor, des d'una profunditat de 2,80 m. fins a 5,40 m., o sigui, des del Solutrià fins a la màxima profunditat (Corominas, 1946 i 1952).

Denis Peyrony, després de les seves excavacions a *La Ferrassie* i a *Laugerie Haute* (Dordonya), i a causa de les analogies que observà entre les puntes de Chatelperron evolucionades i les puntes de la Gravette, dividí l'Aurinyacià de Breuil en dues seqüències més o menys sincròniques, en dues cultures paleolítiques que evolucionen paral·leles i en gran part contemporànies, es disputen abrics i coves del Perigord, i alguna vegada els ocupen alternativament. Separà l'Aurinyacià Típic (o sensu stricto), antic Aurinyacià Mitjà de Breuil, dividit ara en cinc fases, del Perigordià, abans Aurinyacià Antic i Aurinyacià Superior de Breuil, que ara es completen, i que dividí també en 5 fases (Peyrony, 1933).

No tots els prehistoriadors acceptaren la classificació de Peyrony, ni avui l'accepten, malgrat les modificacions i proves aportades per F. Bordes, D. de Sonneville-Bordes i L. Pradel. Prefereixen continuar la visió unilineal de Breuil, anomenant Chatelperronià a l'Aurinyacià Antic de Breuil, Aurinyacià a l'Aurinyacià Mitjà i Gravetià a l'Aurinyacià Superior, rebutjant així la unitat perigordiana establerta per Peyrony. Aquesta classificació és potser també més apropiada per les seqüències de les regions allunyades del centre clàssic del Perigord, seqüències que, tot i servant

de vegades un cert parallelisme amb aquella, presenten sempre una originalitat pròpia, i és la que farem servir nosaltres. Així, doncs, ens referirem aquí al possible Châtelperronià i a l'Aurinyacià del *Reclau-Viver*, sense que ens ocupi ara el seu Gravetià.

Encara el mateix Peyrony modificaria la seva visió del Perigordià, dividint-lo en dos grups, dues seqüències també més o menys sincròniques, anomenades Dufour i Châtelperron, i sobre aquest tema es formularien multitud d'hipòtesis que han estat recollides per G. Laplace (1970). En canvi, la seqüència de l'Aurinyacià de Peyrony, o Aurinyacià sensu stricto, ha quedat invariable, encara que no exempta de problemes, llevat que s'hi ha afegit el que abans era Perigordià II de Peyrony, el qual ha estat identificat com Aurinyacià, amb el nom d'Aurinyacià O (Sonneville-Bordes, 1955).

LES DIVERSES ATRIBUCIONS DELS NIVELLS INFERIORS DEL RECLAU-VIVER

J. M.ª Corominas es feu llargament ressó de la classificació de D. Peyrony, i procedí a atribuir a alguna de les seves fases els estrats que va poder distingir en el *Reclau* entre 3,20 i 5,40 m., el tram que, en conjunt, era Aurinyacià en el sentit de Breuil. En aquest tram de 2,20 m. de potència hi distingí varis estrats. Els inferiors, A i B, eren de mal definir a causa de les poques troballes fetes en una terra quasi estèril, amb rares restes lítiques i d'alimentació. En canvi, en els superiors, C i D, perigordians, la multitud de troballes d'indústria i fauna demostraven una vida activa dins de la cova (Corominas, 1946, pàgs. 212-213). Aquests últims ara no ens ocupen.

Atribuï el nivell A, el més profund del *Reclau-Viver*, al Perigordià III: «nos encontramos ante un nivel con industria típica de hojas, faltando en absoluto piezas de tipo musteriense, y a pesar de encontrarse hojitas de borde rebajado curvo, no puede admitirse que sea un Perigordienso I. Pero estas hojitas de borde recto rebajado, i la punta atípica de muesca inicial nos establecen un paralelismo con el Perigordienso III de Laugerie-Haute descrito por Peyrony» (Corominas, 1946, pàg. 212).

El nivell B (entre 4,60 i 5 m.), al qual anomenà «capa dels punxons aplanats», era lleugerament més ric que no l'anterior. Hi havia un os punxagut i diversos punxons aplanats de secció oval: «uno de estos punzones, fragmentado, posiblemente pertenezca al tipo de punzón de base hendida típico del Auriñaciense Medio (de Breuil). Pero aquí faltan en absoluto las hojas con escotaduras, los buriles, etc. Por la forma de los punzones deberíamos clasificar este nivel como Aurinyaciense III de Peyrony» (Corominas, 1946, pàg. 218).

Per sobre el nivell B, de 4 a 4,60 m., uns nivells encara més estèrils separaven els nivells inferiors dels gravetians, C i D, relativament més fèrtils.

Al 1952 Corominas publica un estat de les excavacions del *Reclau* escrit no més tard de 1948, ja que tot just s'ha excavat al Talús III i manté la classificació d'Aurinyacià Mitjà per la capa dels punxons aplanats, encara que la falta de grans fulles amb escotadures i de burins arquejats no li fa creure aquesta atribució gaire rigorosa. En el Talús III, el més extens de tots, no es confirmà la presència «de un Perigordienso de tipo de Châtelperron, que durante las campañas anteriores sospechábamos, por la presencia de alguna hoja con dorso curvo, pero de procedencia dudosa» (Corominas, 1952, pàgs. 40 i 54).

Al 1949, finalitzada ja totalment l'excavació del *Re-*

clau, J. M.ª Corominas matitza les anteriors classificacions. Ara veu en el *Reclau* els següents períodes: un Preaurinyacià de classificació dubtosa, Aurinyacià, Perigordià (Gravetià) i Solutrià Superior. El nivell que formen Preaurinyacià i Aurinyacià es pot dividir en dos estrats: «el inferior, en contacto con el fondo de la cueva, de 5 a 5,40 m. de profundidad, tierra con escasos hallazgos, pero es muy notable que aparezcan ya microlitos simples, de borde rebajado, con retoques uni o bilaterales; hojas y hojitas sencillas, muy raramente con escotaduras de tipo auriñaciense medio, una punta foliácea retocada en su perímetro y rarísimas esquirlas de sílex. Falta industria de hueso; escasos huesos de animales pequeños. Quizá podría clasificarse este período en el tipo II o III perigordienso de Peyrony, pero la escasez de material lo hace dudoso. Lo que sí parece evidente es que se trata de una época en que la cueva no era habitada sino sólo visitada eventualmente.

El estrato superior, entre 4,40-5 m. es más rico en hallazgos. En primer lugar hay que citar las leznas de sección oval, bastante frecuentes, una de ellas de base ahorquillada. Entre el material lítico, son raras aquí también, las hojas con escotaduras auriñacienses. Algo más abundantes que en el anterior estrato, son las esquirlas, algunas con amplio plano de percusión formando ángulo obtuso. Se encuentran raederas; raspadores fuertes, típicos de este nivel. Son rarísimas las hojas microlíticas; algunas hojas con retoques; escasos buriles pero claros. Son frecuentes los caninos perforados en su raíz, utilizados como adornos, uno de ellos está gravado, con fuertes incisiones en la superficie plana del esmalte. Se encuentran restos alimenticios de algunos animales pequeños y grandes... siguiendo a Peyrony, clasificaríamos este nivel, como perteneciente al Auriñaciense III, por sus punzones de sección oval, aunque pudiera haber empezado durante el Auriñaciense I por la presencia de una base hendida» (Corominas, 1949, pàgs. 45-46).

Més tard, segurament amb bon criteri, J. M.ª Corominas abandonaria les subtilitats que presenta l'atribuir uns estrats tan pobres a una seqüència pensada per a les riques indústries de la Dordonya, i parlarà només d'Aurinyacià pels dos estrats inferiors del *Reclau*, si bé distingint dues onades d'ocupants, tots ells aurinyacians (Corominas 1967, pàgs. 24-26).

Les correccions que s'han anat fent a la seriació de Peyrony imposarien també unes precisions a les atribucions de Corominas. El Perigordià III de Peyrony, localitzat per aquest autor només a Laugerie-Haute, indústria que posseeix rares gravettes i làmines truncades i bitruncades, atzagaies de bisell simple i atzagaies bicòniques, és en realitat un Perigordià Superior, anomenat avui Perigordià VI, i de cap manera podria estar, com el del *Reclau*, sota l'Aurinyacià més o menys típic.

L'Aurinyacià III encara només és conegut d'una manera segura a l'estrat H' de *La Ferrassie*, el jaciment clàssic que donà a Peyrony la classificació del I al IV, i, a l'igual que el IV, no té paral·lels concrets enlloc, ni tampoc cap punt de contacte amb l'estrat B del *Reclau*, ja que, com veurem, en aquest estrat no hi ha vertaders punxons de secció oval.

Així, doncs, de les disyuntives proposades per Corominas al 1949, només podem tenir en compte el que l'estrat A pugui ésser Perigordià II, que avui s'ha convertit en Aurinyacià O, i que l'estrat B pugui ésser Aurinyacià I, o sigui, l'un Preaurinyacià i l'altre Aurinyacià típic antic. És al nostre entendre una novetat important i encertada l'haver qualificat de Preaurinyacià l'estrat inferior del *Reclau*, ja

que està per sota de l'Aurinyacià I, i aquest és tan típic com es pot esperar d'un jaciment allunyat de la regió clàssica, ja que posseeix raspadors carenats, de morro, escassos burins i una punta de base fesa, aquesta última fòssil director, que mai no ha estat discutit, de l'Aurinyacià I.

A. Cheyner assistí a l'excavació del *Reclau* i publicà, en una recensió de l'article de 1949 de Corominas, una secció ideal i esquemàtica del *Reclau*, secció on s'afegeix el talús III a una altra publicada per Corominas (1952). Senyala en el nivell inferior *j* (A de Corominas) la presència de laminetes de vora abatuda amb retoc invers (tipus *Bos-del-Ser* i *Dufour*) i de puntes de *Chatelperron*. A sobre, en el nivell *i* (B de Corominas), s'hi haurien instal·lat els aurinyaciens mitjans, els quals hi fabricaren puntes i atzagaies aplanades de secció oval i potser de base fesa, raspadors carenats i burins arquejats (Cheyner, 1955, pàgs. 513). Més tard indicaria que l'atribució d'aquest nivell superior a l'Aurinyacià III és dubtosa (Cheyner, 1960), i que l'estrat *j* seria Mochià o Mediterranià, contemporani de nivells semblants als jaciments francesos de *Bos-del-Ser* i *Dufour* i a l'italià *Abri Mochi* (Cheyner, 1967, pàg. 190).

F. Jordà, en la seva sistematització del Gravetià del Mediterrani (dóna el nom de Gravetià al Perigordià peninsular perquè el Perigordià IV, amb puntes de la Gravette, és la única etapa important i present a gran part d'Espanya), considera que el *Reclau-Viver* és un jaciment bàsic a la investigació, ja que en ell, en l'estrat A de Corominas, hi hauria el moment més antic del Gravetià Mediterrani, que dins de la seva seqüència seria el Gravetià I, tot això en base a la presència de Perigordià III en aquest estrat, senyalada per Corominas, ja que Jordà pensa que el Perigordià I i II fins aquells moments no s'havien trobat mai a la Península. L'estrat B seria, tal i com havia senyalat Corominas, Aurinyacià III, relacionable amb l'estrat A de *Mallaetes* (València). Els nivells molt pobres que tenia a sobre, que no van rebre nom per part de Corominas, formarien part del Gravetià II a) (Jordà, 1954).

Foren molts els autors que seguiren a Corominas, més en l'atribució al Perigordià III i Aurinyacià III, que no en les de Pre-aurinyacià i Aurinyacià I. M. Almagro veia en la *Cova de Mallaetes* i en el *Reclau-Viver* «los últimos estadios evolutivos del Auriñaciense típico» (Almagro, 1960, pàgs. 193), en base a l'Aurinyacià III citat per Corominas, i anomena ara Perigordià I, equivalent al Gravetià I de Jordà i al Perigordià III de Peyrony, l'estrat A del *Reclau*, paral·lelitzable amb els nivells Ñ i N de la *Cueva del Castillo* (Santander). Els seus Perigordià II i III estarien també presents al *Reclau-Viver*, en nivells superiors (Almagro, 1960, pàg. 196). També Pericot, que seguí d'aprop les excavacions al *Reclau*, pensa en un Perigordià III de Peyrony i en un Aurinyacià mitjà o III pels nivells A i B del *Reclau* (Pericot, 1963, pàgs. 88-89).

Fins ara hem vist com tots aquests autors són tributaris de les qualificacions de Corominas, precisament d'aquelles que en aquells moments podien semblar més raonables, ja que retardaven els primers moments del Paleolític Superior en relació amb els clàssics jaciments francesos.

G. Laplace, en ocasió de fer un ampli treball sobre l'evolució dels complexos leptolítics, va veure i classificar personalment segons la seva pròpia llista-tipus els materials del *Reclau*, probablement tots els que eren exposats a la vitrina de l'Aurinyacià. Per ell, tot el tram inferior (nivells A i B de Corominas) forma part del seu Proto-aurinyacià de peces de dors marginal, i dins d'ell, dels complexos evolucionats amb puntes de base fesa, ja que

té una petita punta de base fesa aplanada i 10 puntes losàngiques aplanades o de secció oval, llargues i estretes (Laplace, 1966, pàgs. 218). El Proto-aurinyacià sol tenir un índex de peces de dors marginal netament superior al de raspadors carenats, forma part de la fase apogeica de diferenciació de la seva teoria del syntetotipus aurinyaco-perigordià, i algunes vegades pot retardar-se, com ho suggereix l'existència de nivells amb puntes de base fesa (*Abeilles supéreur*, *La Chaise*, *Reclau-Viver*) les quals, des del punt de vista de la indústria òssea, són el fòssil director de l'Aurinyacià I o Aurinyacià Antic. Alguns complexos Proto-Aurinyaciens comporten generalment, associades a les peces de dors marginal i als raspadors carenats, algunes peces de dors profund de tipus *chatelperronià*. La indústria òssea del Proto-Aurinyacià conserva el polimorfisme de l'etapa anterior i s'enriqueix de formes noves. Al *Reclau-Viver* hi ha puntes losàngiques planes, puntes losàngiques de secció oval i puntes de base fesa (Laplace, 1970, pàgs. 153-154).

En un altre lloc G. Laplace especifica que en la indústria òssea del *Reclau-Viver* s'hi compta una punta de base fesa, 5 atzagaies planes, de les quals tres són amples i 2 estretes, i 5 atzagaies de secció oval, de les quals 2 són amples i 3 estretes, i que el *Reclau*, dins de la sèrie de jaciments del complexe laminar del seu syntetotipus aurinyaco-gravetià evolucionat, hi té una posició una mica particular (Laplace, 1962, pàgs. 40-41).

Aquesta posició una mica particular i la presència d'una punta de base fesa en el Proto-aurinyacià es podria explicar pel fet que G. Laplace estudià tot l'Aurinyacià del *Reclau* com si d'un sol estrat es tractés, sense diferenciar entre els estrats A i B de Corominas, que fins ara hem vist sempre com a distints. L'autor fa observar que el *Reclau-Viver*... «fouillé par J. M.ª Corominas, a fait l'objet d'un compte rendu de A. Cheyner (1955) qui, se basant exclusivement sur les formes lithiques et osseuses, reconstruit artificiellement trois niveaux dans la couche inférieure: "perigordien I", "méditerranéen" et "aurignacien typique". Or, J. M.ª Corominas nous a formellement assuré que la couche inférieure de *Reclau-Viver*, d'aspect homogène, ne contenait que l'unique niveau archéologique qualifié par lui d'aurignacien» (Laplace, 1966, pàg. 218, nota 2).

Aquesta afirmació de què tot el que Corominas qualificà d'Aurinyacià al col·locar-ho en vitrina estava en un sol nivell homogeni està en contradicció amb tot el que Corominas ha publicat sobre el *Reclau-Viver*. L'estudiar en conjunt l'Aurinyacià del *Reclau*, com nosaltres també hem fet, només es pot justificar per la seva pobresa. En total, G. Laplace hi comptà 58 útils primaris (Laplace, 1962, p. 40), o 59 (Laplace, 1966, taula X). Nosaltres, utilitzant la llista de tipus primaris de la que G. Laplace és autor (Laplace, 1972), tot i l'acurada revisió de tots els materials, només hi hem comptat 121 tipus primaris en els talusos I, II, III, IV i V, i 43 en el Corredor estRICTE. Aquests últims, ja no tan segurs, no han estat tinguts en compte en el quadre-resum de la indústria lítica.

Per D. de Sonneville-Bordes (1966) la indústria dels nivells inferiors del *Reclau* correspon al Perigordià Inferior (*Chatelperronià*) i a l'Aurinyacià típic.

J. M.ª Corominas (1946, pàg. 212, 1952, pàg. 32 i fig. 4) havia senyalat la presència de puntes de *Chatelperron* en els nivells inferiors del *Reclau*, en el Corredor estRICTE i en el talús II: «En el nivel A... una hojita con retoque curvo que recuerda el tipo *Chatelperron*. Otras dos hojitas con el dorso también curvo, fueron encontradas en otros lugares de la cueva con sus capas inferiores, pero no ofrece una garantía absoluta el nivel que les corresponde,

pero probablement este es su lugar» (Corominas, 1946, pàg. 212).

Corominas es refereix a l'útil n.º 823 (Talús II, 5-5,20) que és una punta curta, amb tendència a truncadura, al n.º 126, probablement la punta de Chatelperron més típica, trobada al Corredor, en la «capa mitjana», un nivell molt barrejat on hi ha fins i tot un fragment de ceràmica puntillada, i al n.º 131, una punta parcial, també del Corredor, «capa inferior», la qual, segons el Diari (4-IX-1944) procedeix exactament de la terra groga, o sigui, de la més inferior i estèril. D'aquest mateix lloc és el n.º 160, que també podria ésser un fragment de punta de Chatelperron.

Ja hem vist com, malgrat aquestes troballes, Corominas no va gosar parlar d'un Perigordià Inferior de tipus Chatelperron. El talús III no confirmà la presència d'aquest Perigordià, ni tampoc els talusos següents.

Sonneville-Bordes degué recomptar només l'utilatge de la vitrina que contenia l'Aurinyacià, i atribueix tota la indústria òssea i lítica (28 útils) al nivell A. Les puntes de Chatelperron haurien estat trobades a la base del reompliment, junt amb un petit lot d'Aurinyacià típic (Sonneville-Bordes, 1972, pàg. 143, fig. 1). Els útils chatelperronians es redueixen a una punta de Chatelperron típica, una de parcial i una peça de truncadura obliqua que passa a punta de Chatelperron, les quals «...on peut les rapprocher des pointes découvertes isolées dans plusieurs sites du Sud-Ouest de la France à la base des remplissages d'Aurignacien typique... A *Reclau-Viver* il ne s'agit que d'un passage comme celui qu'avait noté L. Méroc a la base de la couche II de la grotte de Coupe Gorge à Montmaurin sur le versant français des Pyrénées» (Sonneville-Bordes, 1973, pàg. 61, fig. 1).

Entre la indústria òssea cita un punxó, un fragment de costella convertit en allisador, dues puntes d'os de base fesa entera i 4 fragments de puntes. Per primera vegada es citen dues puntes de base fesa, i no només una com havia senyalat Corominas.

González Echegaray, en el seu magnífic estudi del Paleolític Superior de *Cueva Morín* (Santander), cita el *Reclau-Viver*. Creu que a causa de la poca presència de puntes de Chatelperron i la més abundant de laminetes Dufour, l'estrat inferior del *Reclau*, j (A de Corominas), no és Chatelperronià, sinó un Aurinyacià O, comparable amb el de *Cueva Morín*, on els materials són més abundants. Segueix així el que pensaven Corominas i Cheynier quan hi veien un Perigordià II i un Mochià o Mediterranià, respectivament (J. González Echegaray i L. G. Freeman, 1971, pàg. 284). Més tard pensaria que l'Aurinyacià O dels estrats 8 i 9 de *Cueva Morín* s'ha d'anomenar Aurinyacià Arcaic, perquè a *Cueva Morín* va per sobre d'un probable Chatelperronià II, i en certs jaciments francesos l'Aurinyacià O és més antic que no el Chatelperronià II (González Echegaray i L. G. Freeman, 1973, pàg. 171).

Un cas apart és l'atribució que fan H. de Lumley i E. Ripoll de dos útils del *Reclau-Viver* al Mosterià, cultura que, d'haver existit en aquest jaciment, hauria hagut d'anar per sota del nivell A de Corominas, el més profund de la cova. Es tracta d'un pic i d'un chopper transversal sobre còdol. (E. Ripoll i H. de Lumley, 1965, pàg. 19, fig. 13 i H. de Lumley, 1971, pàg. 328). El segon d'aquests útils procedeix amb tota seguretat del talús V, 4,50-4,70 m., i és per tant aurinyacià.

En tots els nivells del *Reclau*, així com al Paleolític Superior de *l'Arbreda*, abunden els útils sobre còdol. No hi cap dubte de què tot el Paleolític que s'excavà al *Reclau* era Superior, i per tant també ho són els útils sobre còdol, a no ser que encara siguin més tardans, o útils mosterians

reaprofitats pels habitants del *Reclau*, i això no pot pas ésser el cas de tots. Tot i això no s'ha d'excloure la possibilitat de què en el *Reclau* quedin encara nivells més antics per sota dels que excavà Corominas. Si bé es cita diverses vegades haver arribat a la roca travertínica quan s'acaba l'excavació de cada talús, aquesta podria estar formada per blocs caiguts més o menys reenganxats. El mateix J. M.ª Corominas descobrí a *l'Arbreda* el Paleolític Mitjà per sota del rocam del Paleolític Superior.

Finalment, J. Estévez, en una revisió dels materials aurinyacians i gravetians del *Reclau-Viver*, tant dels que eren en vitrina com dels que va poder localitzar en els magatzems, diferencia també els estrats A i B, en base a la coloració de les terres anotada per Corominas i, adonant-se de la impossibilitat de relacionar-los adequadament amb la seqüència del Sudoest de França, senyala que contenen indústries aurinyacoides, l'una protoaurinyaciana i l'altra aurinyaciana, rebutjant l'assimilació amb el Perigordià Inferior i l'Aurinyacià sensu stricto o típic (Estévez, 1975 i 1976, pàgs. 133-134). Aquesta fou una revisió acurada, a la qual nosaltres no podem sinó afegir els nivells descoberts en els magatzems de Can Fornells, i fou també un intent desesperat, tal i com el qualifica l'autor, de posar ordre en uns materials tan controvertits. Les seves conclusions, en el sentit de l'existència d'una indústria aurinyaciana i una altra pre- o protoaurinyaciana no s'allunyen de les nostres, i recordem que aquesta era també l'opinió de Corominas al 1949.

«Fins aquí hem exposat les diverses atribucions a què han donat lloc els discutits estrats inferiors del *Reclau-Viver*, atribucions sovint contradictòries que deixen el problema plantejat. Nosaltres, sense nous elements de judici que els útils que hi hem pogut afegir, el nou inventari que hem confeccionat amb l'exacta posició de cada peça en el seu nivell i talús i les noves dades que han aportat d'altres jaciments del Nord de Catalunya, especialment la *Cova de l'Arbreda*, no el podem resoldre, però potser sí aportar algunes precisions i suggerències.

LA SEPARACIÓ ENTRE L'AURINYACIÀ I EL GRAVETIÀ DEL RECLAU-VIVER

Ja hem dit que J. M.ª Corominas distingí entre els nivells A i B, ambdós qualificats d'aurinyacians, i els nivells C i D, gravetians i molt més rics, uns nivells estèrils, que no li van merèixer cap denominació al 1946, i que anomenà nivell h al 1952. Jordà (1954) els atribuï al seu Gravetià II a), perquè en realitat no són del tot estèrils, i ja el mateix Corominas n'havia descrit les poques troballes.

En la nostra reconstrucció dels nivells artificials de 20 cm. de cada talús, trobem uns nivells molt pobres, al voltant dels 4 metres de profunditat, dels quals els superiors es poden atribuir al Gravetià per la presència de microgravettes i làmines de dors rectilini, i els inferiors, amb un utilatge més migrat, tenen peces clarament aurinyacianes, encara que, a causa de les dificultats que presentà l'excavació i del mètode dels nivells horitzontals, les barreges i les situacions poc clares són freqüents.

En el talús III, el més gran de tots, amb un àrea excavada d'uns 12 m.² que representa la meitat de tota la galeria o corredor, de 4 a 4,20 m. hi havia terra flonja, amb pedres. De 4,20 a 4,40 m. començava una terra clara, quasi estèril, que continuava fins a 4,60 m., i que ja conté Aurinyacià. «...Una part d'aquesta capa està formada ja per una terra molt més clara, sorrenca. La capa de terra clara és marcadament inclinada» (Corominas, Diari,

Fig. 1: Reclau-Viver, nivell B. 1-12, talús III, 4,40-4,60 m. 13-17, talús I, capa II. 18, talús II, 4,60-4,80 m. 19-22, talús II, 4,80-5 m. 23-24, talús IV, 4,30-4,50 m.

1. Raspador carenat doble, simple i de morro.	11, 23. Rascadores laterals.
2. Rascadora lateral carenada.	12. Vareta d'os de base bisellada.
3. Rascadora denticulada carenada.	13, 22. Raspadors de morro destacat, carenats.
4. Buri de cops latero-transversals.	14. Punta fol·liàcea de retoc bilateral.
5. Rascadora transversal.	15, 21. Buri sobre trencat.
6. Rascadora denticulada.	16. Lamineta de dors marginal invers.
7. Rascadora marginal.	17. Fragment d'os polit de secció aplanada i biconvexa.
8. Lamineta de dors.	18. Allisador d'os.
9. Ullal de cérvol perforat.	19. Rascadora transversal denticulada i gruixuda.
10. Buri de cops latero-transversals amb retoc de parada.	20, 24. Raspadors de morro.

14-IX-1946). De 4,60 a 4,80 la terra era més fosca i contenia ossos d'animals petits, especialment de conill. De 4,80 a 5 m., terra toba grisa. Al fons de tot, 5,20-5,40 m., la terra tornarà a ésser groga (Corominas, Diari, 8-X-1946).

En el talús I, la capa III és en la seva major part de terra negra; una petita part de terra roja és pràcticament estèril. La capa II subjacent (en el talús I capa es equivalent a nivell de 20 cm.) és quasi estèril i presenta també dos colors de terra: «...la capa negra corresponde al Auriñaciense Superior (Gravetià) i la capa Auriñaciense Medio de tierra amarilla clara (roja) se distingue fácilmente de la anterior; ambas están en contacto. La Auriñaciense Superior corresponde a un medio de vida mucho más intenso» (Corominas, Diari, 20-III-1945). Els pocs útils de la capa II són aurinyaciens. La capa I és de color groc molt clar i molt estèril. La capa O i la OO, ja al final del talús, són molt estèrils i amb terra vermellosa.

Al talús II, la capa 4,20-4,40 m., pobra, és encara Aurinyacià Superior. De 4,40 a 4,60 m., ja Aurinyacià, la terra és groga-clara, quasi estèril, hi ho serà fins a 5 m. De 5 a 5,40 m., també molt estèril, és terra negra (Corominas, Diari, 16-19-X-1945).

En el talús V la qüestió és més confusa, ja que aquest talús es encara més pobre que els anteriors, i la terra segueix siguent negrosa en el lloc (4,50-4,70 m.) on seria d'esperar la terra clara, tot i que els útils són aurinyaciens.

En el talús IV la terra era negrosa de 3,50 a 3,70 m. És tova de 3,90 a 4,10 m. De 4,10 a 4,30 és ja més clara i estèril (11-V-1948). El talús VI no supera la profunditat de 4 metres. En el Corredor estricte, tot i que l'excavació és extremadament confusa, també Corominas va anotar... «en el margen lateral derecho se observan dos capas, la superior negra y la inferior amarilla, casi estéril, con escasísimos huesos» (29-VIII-1944).

Així doncs, tant per les dades arqueològiques com per les estratigràfiques podem senyalar un canvi de terra negra gravetiana a terra clara aurinyacià a quasi tots els talusos. D'aquest moment al final dels talusos hi ha el tram que aquí ens interessa, tram que queda força ben delimitat en tots els talusos, però no en el Corredor estricte, on fins a la capa inferior es cita que part de la terra és negra i gravetiana, i on sembla haver-hi barrega de materials en vàries capes, a causa de les dificultats que presentà llur excavació.

ELS NIVELLS AURINYACIENS DEL RECLAU

Encara molt més delicat és intentar una separació neta entre els dos nivells A i B de Corominas o els tres, molt més hipotètics, que Laplace atribuï a Cheyner, nivells que haurien estat observats en el tram inferior o aurinyacià del *Reclau*. En els Diaris d'Excavació només es senyala un canvi de terra clara a terra més fosca, grisa o negrosa en el talús III de 4,60 a 5,40, encara que en una altra ocasió (Corominas, 1952, pàg. 53) el talús III és qualificat d'uniforme de 4,40 a 5,40 m., i a terra vermellosa en el talús I (capa O i OO) i a terra negra molt sorrenca en el talús II (5-5,40 m.).

Probablement Corominas es va servir més de criteris tipològics que no estratigràfics per a distingir els nivells A i B, i aquest és amb tota seguretat el cas de Cheyner. El nivell A de Corominas (5-5,40 m.) és el de terra negrosa i arenosa, el més inferior, tal com es distingí al talús I i II, amb ossos d'animals petits i fulles de sílex, algunes

amb retoc força inclinat, semiabrupte, on faltarien la indústria en os i les peces de tipus musterià (Corominas, 1949, pàg. 45), manca que no es del tot exacta. El nivell B és el de terra argilosa clara, encara que no tot, ja que part de les terres clares formaven el nivell estèril *h*, sense atribució precisa. Aquest nivell B contenia raspadors de morro i punxons aplanats, i per això Corominas l'anomena també «capa dels punxons aplanats».

El nivell A (5-5,40 m.), tal i com l'entengué Corominas, no pot ésser més pobre. D'aquesta profunditat només hi ha 17 útils en els talusos II i III. Si hi afegim les capes O i OO del talús I, que probablement també en són, només tindrem tres útils més. La capa inferior del Corredor no és gens fiable. A més de la punta de dors parcial tangent, que ha estat qualificada de punta de Chatelperron, destaquen set laminetes de dors, totes amb retoc semiabrupte (1 de dors marginal, 3 de doble dors marginal i altern, 2 de doble dors profund i altern i una altra de doble dors profund que tendeix a punta). Algunes són de dimensions excepcionals, com les del talús II, de 47 x 9 x 2 mm. i de 35 x 6 x 2 mm., dimensions que ja no es repetiran en tot el tram aurinyacià.

El nivell B, de terra clara, és més afortunat, ja que limitant-nos al talús II (4,40-5 m.), al III (4,2-4,6 m.) i al IV (4,30-4,50 m.) com a més fiables, arribem a 33 útils (8 raspadors, dels que 6 (4 carenats i dos plans) són de morro, 5 laminetes de dors, 9 rascadors, de les quals dues són carenades, 6 denticulats i 5 burins). Ens queden molts nivells que són indubtablement aurinyaciens però que no sabríem atribuir al nivell A o al B amb suficient criteri. Particularment són notables els del talús III, de 4,60-4,80 i 4,80-5 m., tan aviat qualificats d'uniformes amb els que tenen a sobre, com de terra negrosa, amb la qual cosa serien del nivell A, cosa que, per la seva tipologia, sembla probable.

Davant d'unes dades tan migrades es fa evident que totes les atribucions han estat si més no temeràries, i queda justificat estudiar en conjunt l'Aurinyacià del *Reclau*, tal com feu G. Laplace, i que és també tal com presentem nosaltres els percentatges d'útils. Tot i això, a la vista de l'inventari de cada un dels nivells artificials de 20 cm. de cada un dels talusos, i dels dibuixos de tots els útils agrupats de la mateixa manera, es poden fer algunes observacions sobre l'evolució que sembla poder-s'hi apreciar.

Hem rebutjat les atribucions a l'Aurinyacià III i al Perigordià III que feu Corominas, de les quals eren deutors molt altres autors, i també la homogeneïtat dels materials aurinyaciens que ens podria fer pensar en un sol nivell uniforme. Rebutgem també l'excessiva precisió que seria pensar en tres cultures diferents, Chatelperronià, Aurinyacià i Mochià, com feu Cheyner, amb la única base dels fòssils directors.

Molt més suggeridora ens sembla l'atribució a l'Aurinyacià típic, que podríem concretar en un Aurinyacià I de Peyrony, pels nivells més alts de l'Aurinyacià del *Reclau*, o sigui pel nivell de terres clares, B de Corominas.

L'AURINYACIÀ I

Només coincideix exactament amb el nivell B en els talusos I i II. En formen part els nivells de 4 a 4,50 m. del talús IV, de 4,20 a 4,60 m. del talús III, de 4,40 a 5 m. del talús II i les capes I i II del talús I. La seva situació en el talús V i en el Corredor és molt confusa. En el VI no existeix.

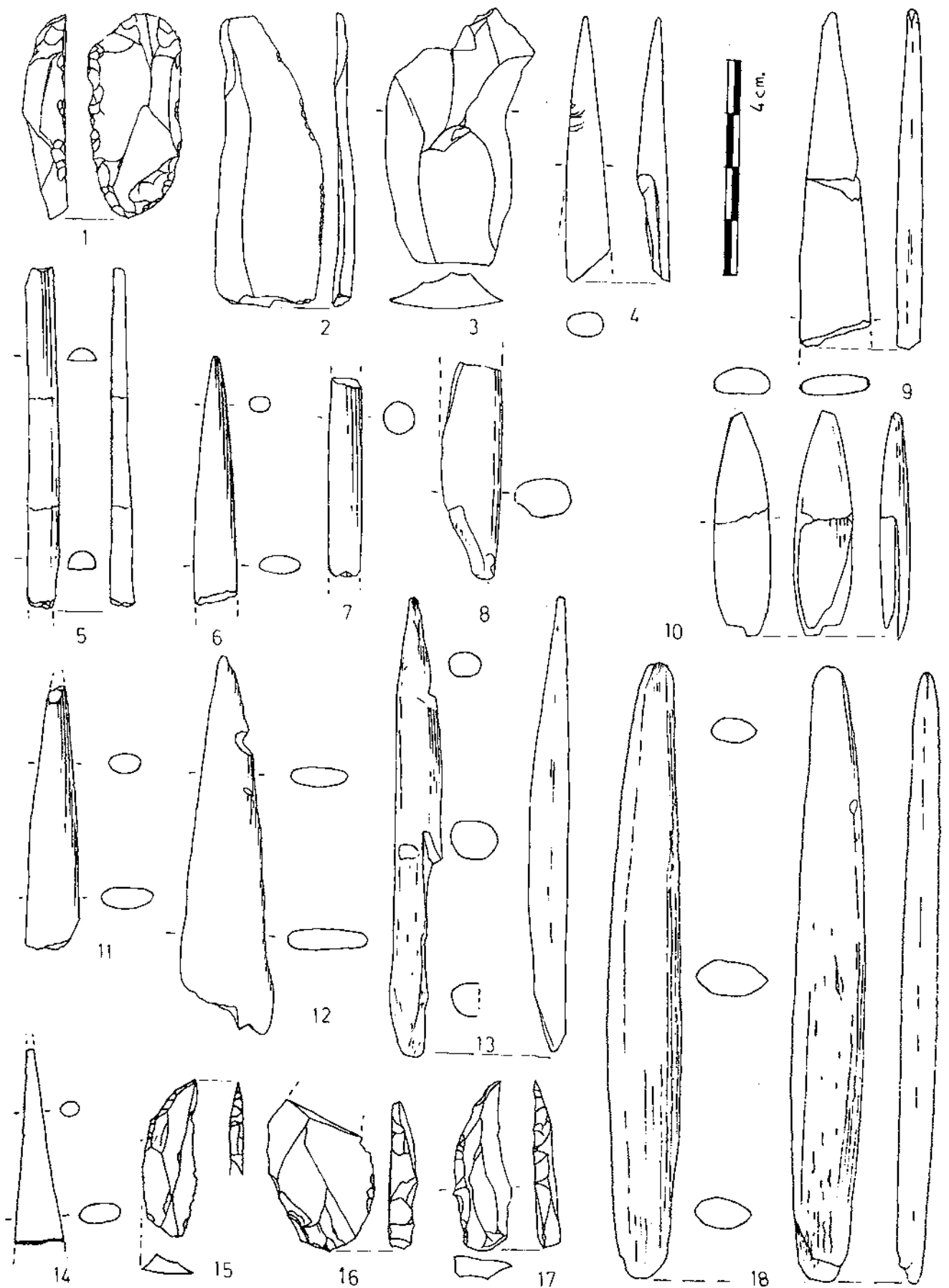

Fig. 2: Reclau-Viver. 1-8, talús V, 4,70-4,90 m. 9-10, Corredor, 0,60-0,80 m. 11-13, talús V, 4,30-5,10 m. 14-16, Corredor, capa inferior roja. 17, Corredor, capa mitja. 18, talús III, 4-4,20 m.

1. Raspador de morro ogival.	10. Punta de base fesa.
2. Rascadora marginal.	13. Punxó de secció oval.
3. Lámina molt facetada.	15. Punta de dors parcial i corbat «Punta de Chatelperron».
4, 6, 9, 11, 12, 14. Puntetes d'os triangulars.	16. Probable fragment de punta de dors.
5. Vareta semicilíndrica.	17. Punta de dors corbat «Punta de Chatelperron».
7. Fragment d'os de secció circular.	18. Probable punta de base fesa.
8. Fragment d'os polit de secció circular.	

En aquests nivells hi ha pràcticament tots els raspadors carenats i carenats de morro de l'Aurinyacià del Reclau, alguns, pocs, burins (dos de cops latero-transversals, un dels quals amb retoc de parada) i algunes laminetes Dufour, de petites dimensions. Entre la indústria d'os destaquen una vareta polimentada, amb restes de canals ossis, base bisellada i secció plano-convexa, algunes puntes triangulars de secció aplanada biconvexa i les dues puntes de base fesa.

La punta de base fesa, fòssil director de l'Aurinyacià I, senyalada per Corominas (RV-237) és curta, de secció plano-convexa, s'estreny a la base i és ben típica (41 x 11 x 5 mm.). Li faltava un llavi, que fou trobat i enganxat en el seu lloc (fig. 2, 10). Aparegué en el corredor, en la capa de 0,60 a 0,80 m. La única cosa que es pot dir de la seva posició és que estava en un punt elevat de la seqüència aurinyaciana, i Corominas l'atribueix sempre al nivell B. Anava acompanyada d'una punta triangular de secció biconvexa aplanada, que, com veurem, també es pot considerar com un fòssil director de l'Aurinyacià antic. La punta de base fesa senyalada per D. de Sonneville-Bordes és més dubtosa (RV-893, fig. 2, 18). Només té una petita esquerra a la base en el lloc que ocuparia la fenditura. És de secció biconvexa o ovalada, en una cara conserva restes de canals ossis i medeix 114 x 14 x 6 mm. Aparegué al talús III, a 4-4,20 m., i per tant ja en contacte amb el Gravetià.

A 4,40-4,60 m. fou localitzat un maxil·lar inferior quasi complet de *Leo (Leo) Leo var. spelaea*, lleó de les caver- nes (M. Crusafont i J. M.ª Thomas, 1950).

Els nivells superiors de l'Aurinyacià del Reclau tenen moltes de les característiques d'un Aurinyacià típic antic que, a causa de la presència de puntes de base fesa i puntes triangulars, es podria concretar en un Aurinyacià I. Recent troballes podrien donar suport a aquesta atribució. En primer lloc, l'existència d'una indústria comparable, però molt més rica, en el jaciment de superfície de *Can Crispins* (Llagostera), dissortadament sense indústria òssea. Avui atribuiríem la indústria lítica de *Can Crispins*, un cop separada d'una mescla amb materials del Neolític Final o de l'Edat del Bronze, a un Aurinyacià antic (Soler, 1976). En segon lloc, l'existència a la *Cova de l'Arbreda*, situada a 100 metres del Reclau, d'un Aurinyacià més abundant que no el d'aquest últim jaciment, amb un percentatge més elevat de burins i amb dues puntes d'os losàngiques, fòssils directors de l'Aurinyacià ja evolucionat, ben típiques, l'una procedent de les excavacions de Corominas i l'altra de les actuals. Aquest Aurinyacià senyala la continuació cronològica i cultural de l'Aurinyacià del Reclau i fa evident que la seqüència aurinyaciana del Nord de Catalunya segueix, encara que sigui de lluny, el que és habitual a la regió clàssica francesa.

Si acceptem que els nivells de terra clara, els més elevats, de l'Aurinyacià del Reclau, anteriors al Gravetià, s'han d'atribuir a un Aurinyacià antic o I, acceptarem també que els més profunds són pre-aurinyacians, tal i com hem vist que defensaven nombrosos autors.

EL PRE-AURINYACIÀ

Ja hem descrit el nivell A de Corominas, que dins de la seva pobresa conté les grans laminetes Dufour (fig. 5, 19 i 20) del talús II, les quals són les que feren pensar a Corominas en un Perigordià II, que avui seria un Aurinyacià O. Aquesta última atribució és potser agosarada, però s'ha de pensar indubtablement en un Aurinyacià primitiu. Som de la opinió que s'han de referir a aquest nivell els mate-

rials de 4,60-4,80 m. i de 4,80-5 m. del talús III, on faien les puntes triangulars i els raspadors de morro, i on hi ha allisadors molt plans que conserven part dels canals ossis, bons raspadors plans i nombrosos útils de factura musteri- ana.

Sembla com si l'evolució es fes amb la desaparició de les grans laminetes Dufour, l'aparició de raspadors plans, alguns amb tendència a raspador de morro i de la indústria d'os, seguida de la paulatina desaparició de les bones làmines de sílex retocades, substituïdes per denticulats, i finalment apareguessin els raspadors carenats i de morro, alguns d'ells de qualitat excepcional, com el del talús III, 4,40-4,60 (fig. 1, 1) i de les puntes de base fesa i puntes triangulars, ja a l'Aurinyacià I.

LA HIPÒTESI CHATELPERRONIANA

Ja hem vist com les tres puntes de Chatelperron sem- blaven a Corominas insuficients per parlar d'un Perigordià I. Només una procedeix amb seguretat del nivell més inferior, i d'ésser totes de la més gran profunditat de la cova tot senyalant el pas dels chatelperronians, com volia D. de Sonneville-Bordes, anrien acompanyades de les grans Dufour. Es podria pensar així que formen part de l'Aurinyacià primitiu, cosa que és freqüent en d'altres jaciments. Alguns complexos Proto-Aurinyacians associen als raspadors carenats i a les laminetes de dors marginal, peces de tipus chatelperronià (Laplace, 1970, pàg. 154). A la *Cova de l'Arbreda* hi ha, procedent de les excavacions Corominas, una altra punta de Chatelperron en el nivell 30, que conté una barreja de Mosterià i d'Aurinyacià (Corominas, 1976, pàg. 15. Soler, 1979, pàg. 226 i fig. 5). També n'hi ha una altra a la *Cova d'En Pau* (Corominas, 1967, pàg. 53), de posició incerta. Cap d'elles no ens ajuda a resoldre el problema.

CRONOLOGIA I COMPARACIONS

Disposem de 6 dates de C14 del Paleolític Superior del Reclau-Viver, de les quals 3 corresponen a l'Aurinyacià (Almagro Gorbea, Bernaldo de Quirós, Fernández-Miranda, López, 1978, fitxa 1-5). Són les següents:

M-1.016	18700 ± 800 = 16750 ab. Cr.
4,80-5 m.	
M-1.015	16560 ± 600 = 14610 ab. Cr.
4,60-4,80 m.	
M-1.020	16200 ± 500 = 14250 ab. Cr.
(2-3,20 m.)	4,20-4,40 m.

L'última data és atribuïda erròneament a 2-3,20 m. de profunditat ja a la revista Radiocarbon (Almagro Gorbea, 1970, pàg. 14). A. M. Muñoz (1967, pàg. 8) i J. M.ª Corominas (1967, pàg. 24) l'atribueixen correctament a 4,20-4,40 m. Tothom creu que aquesta data correspon a l'Aurinyacià, cosa que seria impossible si la mostra fos de 2-3,20 m. de profunditat. Corominas entregà les mostres d'ossos per datar, i no s'entendria que n'hagués agafat una de tan gran imprecisió estratigràfica.

Aquestes dates, a l'igual que les dues del Gravetià i la del Solutrià, són més de 10.000 anys més recents del que seria d'esperar, però són totes conseqüents amb l'estratigrafia, ja que són més antigues quan més profundes són les mostres. Sembla d'allò més probable que algun tipus de contaminació, potser inherent als dipòsits localitzats en el

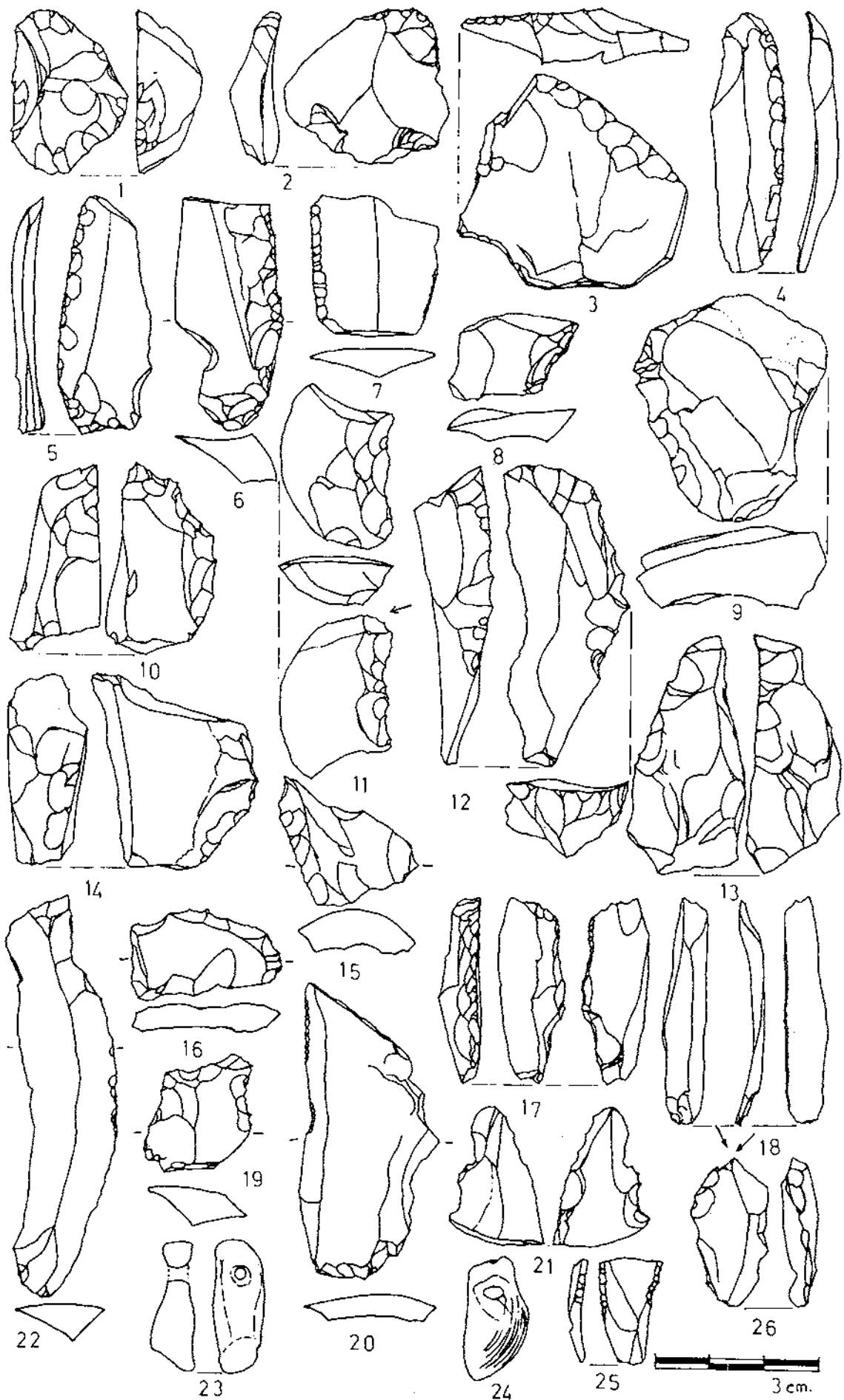

Fig. 3: Reclau-Viver, talús III, 4,60-4,80 m.

1. Raspador de morro ogival, carenat i doble.	17. Làmina de dors truncada oberta.
2. Raspador de morro ogival.	18. Lamineta de dors marginal i invers.
3. Rascadora transversal.	20, 22. Làmines o rascadores marginals.
4, 5, 6, 7, 11. Rascadores laterals.	21. Espina.
9, 16, 19. Rascadores denticulades.	23. Dent perforada.
10, 13, 14. Rascadores denticulades carenades.	24. Ullal de cérvol perforat.
11. Burí de cop transversal sobre retoc lateral.	25. Rascadora marginal.
12. Raspador frontal amb retoc lateral, carenat.	26. Burí de cops laterals.

travertí, ja que també el travertí que envoltava la mandíbula de Banyoles donà una data excessivament recent (Almagro Gorbea, 1970, pàg. 14), hagi afectat les mostres.

No deixa d'ésser interessant observar que en 60 o 80 cm. de profunditat hi hagi una diferència de 2.500 anys, cosa que podria avalar l'opinió de Corominas i nostra en el sentit que cal reconèixer almenys dos estrats en l'Aurinyacià del *Reclau*.

M 1.020 ha de correspondre a l'Aurinyacià I. M 1.015 i M 1.016 als nivells indecisos que hem senyalat al Talús III, que en tot cas són pre-aurinyacians. Per l'Aurinyacià I hauria estat d'esperar una data al voltant del 30.000 B.P., i pocs mil·lennis més vella per l'Aurinyacià primitiu. El Mosterià de tipus Quina de la *Cova dels Ermitons* (Sardernes, Girona) (A. M.ª Muñoz i M.ª L. Pericot, 1975), té una data relativament recent: CSIC-197, 36.430 ± 1800 BP = 34.480 ab. Cr. (Almagro Gorbea et alii, 1978, fitxa 1-5). D'anar encertats en la classificació dels nivells inferiors del *Reclau*, el pas del Paleolític Mitjà al Superior s'hauria fet en pocs mil·lennis.

No sabem fins a quin punt és justificada en molts casos la separació entre Chatelperronià i Aurinyacià primitiu. Són nombrosos els jaciments on apareixen puntes de Chatelperron en un contexte aurinyacià. Al contrari, a la *Grotte du Renne*, jaciment capital per la transició del Post-musterià al Chatelperronià, apareixen, des de l'estrat chatelperronià més vell, el X, les laminetes Dufour, que no seran habituals fins l'Aurinyacià de l'estrat VIII. Aquestes primeres laminetes Dufour serien de grans dimensions (Leroi-Gourhan, 1963, pàg. 82), con ho són les del *Reclau-Viver*. No són fabricades sobre laminetes petites i tortes resultants de la talla de raspadors carenats com és habitual a l'Aurinyacià, sinó que ho són sobre bones laminetes planes. Més tard Leroi-Gourhan (1964, pàg. 52) afirmarà que les laminetes Dufour de la *Grotte du Renne* són totes aurinyacianes, llevat d'una que és chatelperroniana.

La transició entre Chatelperronià i Aurinyacià no és del tot clara. Ambdues cultures comparteixen les laminetes Dufour i d'altres tipus d'utils. Per Leroi-Gourhan (1963, pàg. 82) l'Aurinyacià representa la desaparició definitiva dels trets mosterians i de les puntes de Chatelperron. Desaparició no tant definitiva, quan a la *Grotte du Piage* i a la *Roc de Combe* (Lot), el Chatelperronià es situa entre l'Aurinyacià típic i un Aurinyacià sense puntes de base fesa i amb abundància de laminetes Dufour (Bordes, 1968), com ho és el del *Reclau-Viver*, y quan al *Reclau-Viver* encara dominen els utils de tipus mosterià, rascadores i denticulats.

El Chatelperronià és abundant als Pirineus francesos, centrals i occidentals, però hi falten les bones estratigrafies. No s'ha senyalat als Pirineus orientals, llevat de les puntes del *Reclau-Viver* (Clottes, 1976, pàg. 1217). Falta en el Mediterrani francès i espanyol, amb la sola excepció de l'estrat 7 de la *Cauna de Belvis* (Aude) (D. Sacchi, 1979, pàg. 7). En el Mediterrani Occidental la indústria més vella del Paleolític Superior sembla ésser un Aurinyacià primitiu. F. Jordà (1951) mostrà el poc fonament que tenien moltes de les atribucions al Chatelperronià a la Península Ibèrica. Però avui ja tant el Chatelperronià com

l'Aurinyacià arcaic són ben testimoniats al Cantàbric, especialment a *Cueva Morín* (Santander) (Moure Romanillo, 1970 i 1972; Bernaldo de Quirós, 1977). Al Llenguadoc, un estrat d'argiles del Würm II-III de la *Grande Grotte de Bize*, amb laminetes Dufour, es data al 34.200 B.P. (Tavoso, 1976, pàg. 237). L'Aurinyacià primitiu de l'*Esquicho-Grapaou*, atribuïble a l'interestadi Würm II-III es data al 31.850 B.P., i conté laminetes Dufour llargues i estretes i raspadors sobre làmines molt facetades, comparables a les del *Reclau-Viver* (Bazile, 1976, pàg. 206 i 1979, pàg. 13). Amb aquestes dades, l'Aurinyacià primitiu podria ésser contemporani del Perigordià Antic o Chatelperronià i ocupar el seu lloc al Mediterrani. Sigui com sigui hi ha un Aurinyacià amb nombroses laminetes Dufour més antic que no el Chatelperronià a *Roc de Combe* (Lot), que és contemporani dels nivells anteriors a l'Aurinyacià I de la *Ferrassie* (Dordonya) (Laville, 1971), i molt probablement també de l'Aurinyacià primitiu del Mediterrani, en el qual Bazile (1979, pàg. 19) veu un grup cultural intrusiu, a causa de la seva aparició bruta i repartició litoral, com ja senyalà Cheynier (1967, pàg. 190), i caracteritzat també per les laminetes Dufour. En última instància potser caldria relacionar-lo amb el Bachokirià dels Balcans, que té un 40 % de làmines amb retoc semiabrupte i es data al 43.000 B. P. (Kozłowski, 1979), o podria haver-se originat en una mutació del Musterià de tipus Quina terminal (Escalon de Fonton, M. i F. Bazile, 1976, pàg. 1163).

A Catalunya, a més del del *Reclau-Viver*, l'Aurinyacià primitiu podria estar present a l'Abric Romaní (Capellades, Barcelona), per sobre del seu Mosterià de denticulats, però contaminat d'un probable Gravetià que tenia a sobre, o barrejat durant l'excavació (Laplace, 1962, pàgs. 40-41).

L'Aurinyacià típic és una cultura que es va estendre per bona part d'Europa, sobretot en la seva forma més habitual, l'Aurinyacià I amb puntes de base fesa, que tingué una gran difusió i perdurà llargament en alguns indrets. En el Pirineu francès és abundant (Meroc, 1963; Clottes, 1976), i per tant no és d'estranyar la localització al *Reclau-Viver* d'un Aurinyacià I a l'*Arbreda* d'un Aurinyacià més evolucionat.

En el Mediterrani espanyol l'Aurinyacià és rar, però arriba fins a l'Estret de Gibraltar. Jordà i Fortea (1976, pàgs. 134-135) el senyalen, deixant de banda les cites de poc valor, a més del *Reclau-Viver*, a la *Cova de les Mallaelles* (València), on es data al 29.690 ± 560 B.P. (KN-1/920), a *Cueva Ambrosio* (Almeria), *Peneras* (Murcia) i *Gorham's Cave* (Gibraltar). No falta tampoc en jaciments de superfície, com l'Aurinyacià típic o evolucionat de *El Chorro* (Màlaga) (Ruiz González i Leiva Riojano, 1979). A Catalunya hi afegiríem ara el de l'*Arbreda* (Serinyà), *Can Crispins* (Llagostera), *Cal Coix* (Maçanet de la Selva) i d'altres jaciments de superfície amb mescles, de les rodalies de Llagostera, zona especialment ben prospeccionada. La presència d'Aurinyacià a Bellaterra (Barcelona) (Carbonell i Marcet, 1978) és molt dubtosa, i l'atribució que feu Cartailhac de la *Cova de les Goges* (Sant Julià de Ramis) a l'Aurinyacià ja no es pot mantenir (Cazurro, 1919, pàg. 156).

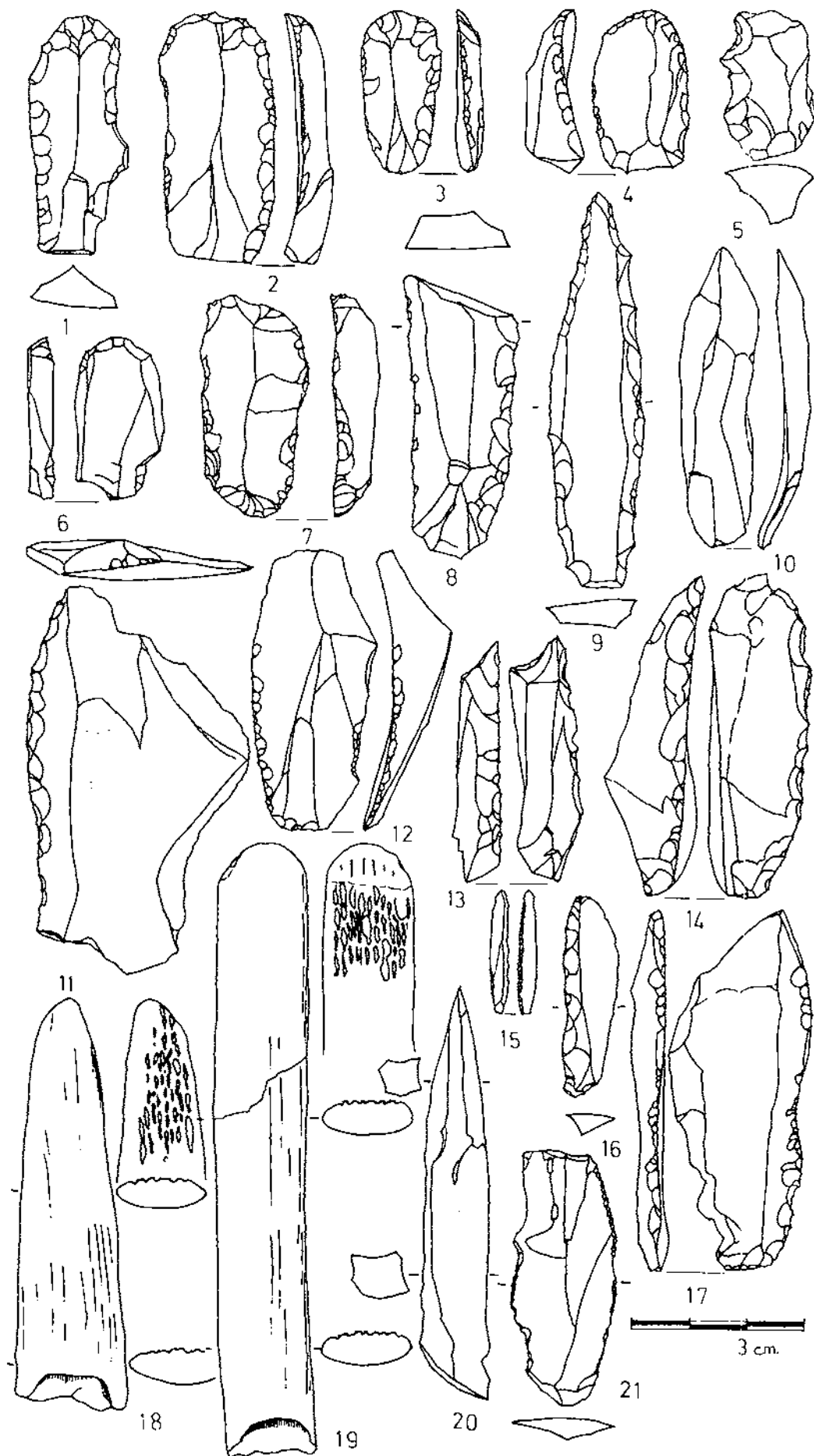

Fig. 4: Reclau-Viver, talús III, 4,80-5 m.

1, 2, 3. Raspadors frontals amb retoc lateral.	10. Làmina.
4. Raspador frontal amb retoc lateral, carenat.	12, 17, 21. Rascadores marginals laterals.
5. Espina.	13. Làmina de dors, perforador.
6. Raspador frontal.	14. Rascadora denticulada i carenada.
7. Raspador frontal amb retoc lateral, doble.	15. Lamineta de dors semiabrupte i invers.
8, 11, 16. Rascadores laterals.	18, 19. Allisadors d'os amb restes de canals ossis.
9. Punta simple.	20. Punxó sobre estella d'os.

INDUSTRIA LÍTICA. Quadre-resum de l'Aurinyacià del Reclau.

	A	B	Incert	
1. ORDRE DELS SIMPLES I SOBREELEVATS				88 (72,7 %)
R11 Rascadora marginal	12	4	2	18 (14,87 %)
R21 Rascadora lateral	8	3	3	14 (11,57 %)
R22 Rascadora transversal	2			2 (1,65 %)
R23 Rascadora latero-transversal	1			1 (0,82 %)
R321 Rascadora lateral carenada	1	2	1	4 (3,30 %)
B. GRUP DE LES PUNTES				4 (3,30 %)
P21 Punta simple	2	1		3 (2,47 %)
P22 Punta d'extrem destacat	1			1 (1,82 %)
C. GRUP DELS RASPADORS				22 (18,8 %)
G11 Raspador frontal	2	1	1	4 (3,30 %)
G12 Raspador frontal amb retoc lateral	2			2 (1,65 %)
G21 Raspador de morro ogival	3		1	4 (3,30 %)
G22 Raspador de morro destacat		2		2 (1,65 %)
G311 Raspador frontal carenat		1		1 (0,82 %)
G312 Raspador frontal carenat amb retoc lateral	1			1 (0,82 %)
G321 Raspador de morro ogival, carenat	4			4 (3,30 %)
G322 Raspador de morro destacat, carenat		4		4 (3,30 %)
D. GRUP DELS DENTICULATS				23 (19 %)
D11 Denticulat marginal	1	1	1	3 (2,47 %)
D21 Osca		1		1 (0,82 %)
D22 Espina	1			1 (0,82 %)
D23 Rascadora denticulada	4	1	4	9 (7,43 %)
D25 Raspador denticulat			1	1 (0,82 %)
D313 Rascadora denticulat carenada	1			1 (0,82 %)
D322 Espina carenada	1			1 (0,82 %)
D323 Rascadora denticulada carenada	4	2		6 (4,95 %)
2. ORDRE DELS ABRUPTES				21 (15,7 %)
D. GRUP DE LES PUNTES DE DORS				1 (0,82 %)
PD22 Punta de dors parcial tangent	1			1 (0,82 %)

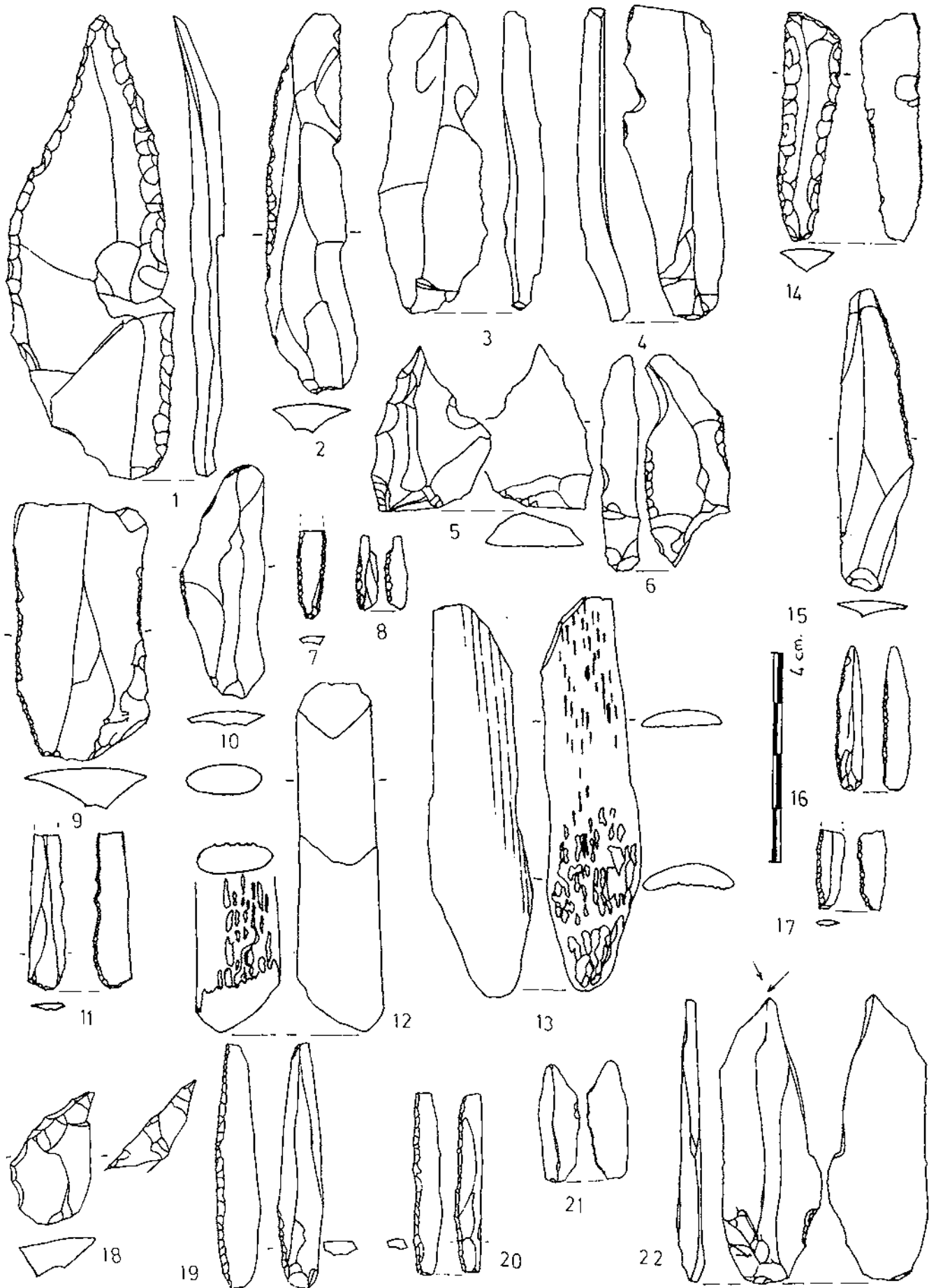

Fig. 5: Reclau-Viver, nivell A. 1-13, talús III, 5-5,20 m. 14-17, talús III, 5,20-5,40 m. 18-19, talús II, 5-5,20 m. 20, talús II, 5,20-5,40 m. 21, talús I, capa I 22, talús I, capa 00.

1. Punta simple. 2, 6, 9, 10, 15. Rascadores marginals. 3, 4. Làmines amb senyals d'utilització. 5. Punta. 7. Punta o lamineta de doble dors semiabrupte. 8, 16, 17. Laminetes de doble dors marginal, semiabrupte i altern «Laminetes Dufour». 11, 21. Laminetes de dors marginal, semiabrupte i invers.	12, 13. Allisadors d'os amb restes dels canals ossis (el segon en curs de fabricació). 14. Rascadora latero-transversal. 18. Punta de dors parcial tangent o truncadura «Punta de Chatelperron atípica». 19. Lamineta. 20. Lamineta de doble dors, semiabrupte i altern «Lamineta Dufour». 22. Burí de cops laterals amb retoc de parada.

INDUSTRIA LÍTICA. Quadre-resum de l'Aurinyacià del Reclau.

	A	B	Incert	
E. GRUP DE LES LÀMINES DE DORS				17 (14,02 %)
LD11 Lamineta de dors marginal	2	4		6 (4,95 %)
LD12 Lamineta de doble dors marginal	2		1	3 (2,47 %)
LD21 Lamineta de dors	4	1	1	6 (4,95 %)
LD22 Lamineta de doble dors	2			2 (1,65 %)
H. GRUP DE LES LÀMINES DE DORS TRUNCADES				1 (0,82 %)
LDT12 làmina de dors trunc. oberta	1			1 (0,82 %)
3. ORDRE DELS PLANS				2 (1,65 %)
F11 Rascadora foliàcea	1			1 (0,82 %)
F14 Punta foliàcea de retoc bilateral	1			1 (0,82 %)
4. ORDRE DELS BURINS				9 (7,43 %)
B12 Burí sobre trencat		1	1	2 (1,65 %)
B11 Burí sobre pla natural		2		2 (1,65 %)
B31 Burí de cops laterals	1			1 (0,82 %)
B32 Burí de cops latero-transversals	1	1		2 (1,65 %)
B423 Burí de cops trans. sobre retoc lat. amb retoc de parada		1		1 (0,82 %)
B431 Burí de cops lateral amb retoc de parada	1			1 (0,82 %)
5. ORDRE DELS ESCATATS				3 (2,47 %)
E1 Peça escatada			3	3 (2,47 %)
TOTAL DE TIPUS PRIMARIS	68	33	20	121

No han estat tinguts en compte els útils del Corredor. En aquest quadre-resum hem atribuït al nivell A el talús III, 4,60-4,80 i 4,80-5.

Coneixem la totalitat de la indústria de pocs del nivells aurinyacians. El nivell 4,40-4,60 del talús III, que retrobarem enterament, té la següent composició:

Útils	10	Sílex	88,99 %
Còdols	2	Quars	9,17 %
Ascles	11	Quarsita.....	1,83 %
Ascles de talla i esquerdisos ...	86		
TOTAL.....	109		

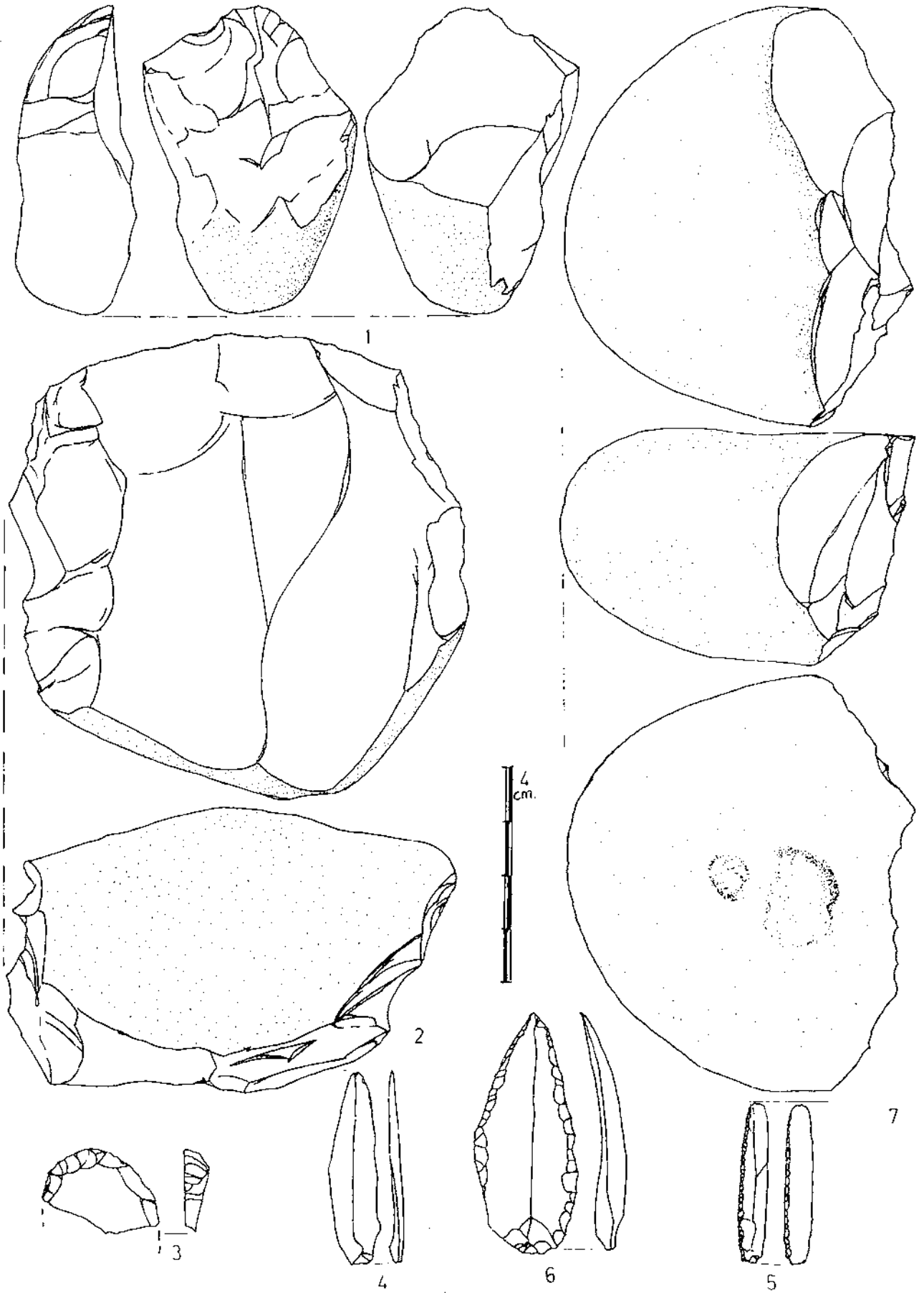

Fig. 6: Reclau-Viver. 1-2, talús II, 4,40-4,60 m. 3-7, talús IV, 4-4,40 m.

1. Raspador de morro carenat, sobre còdol.	5. Lamineta Dufour.
2. Nucli de làmines sobre còdol.	6. Punta simple.
3. Fragment de raspador frontal.	7. Chopper.
4. Lamineta.	

INDÚSTRIA ÒSSEA

Puntes de base fesa	2
Puntes triangulars	6
Allisadors	5
Vareta de base bisellada	1
Punxons sobre estella o sobre os amb articulació	4
Fragments diversos	5
Punxó de secció triangular	1
Punxó cilíndric	1
Vareta semicircular	1
Ullals de cérvol perforats	4
Dent indeterminada perforada	1

Ja hem anat veient con la indústria d'os, clarament aurinyaciana, és abundant i polimòrfica. Les puntes de base fesa, els allisadors estrets que conserven restes dels canals ossis i les puntes triangulars són ben típics de l'Aurinyacià. Els allisadors es troben de dalt a baix del tram aurinyacià. Les puntes de base fesa només a l'Aurinyacià I. El que més abunda són les puntes triangulars, algunes extremadament punxegudes, de secció biconvexa i aplanada, a les quals falta sempre la base, cosa que per altra part és general a tots els jaciments aurinyacians on hi ha aquestes puntes. Una acompanyava a una punta de base fesa, però les altres són de nivells imprecisos, encara que probablement s'han d'atribuir al nivell B i a l'Aurinyacià I.

Al jaciment aurinyacià de *Rois* (Charente), en el nivell B, hi ha puntes triangulars amb allisadors i sense puntes de base fesa. Segons els seus excavadors aquest nivell seria intermedi entre els estrats F i H de *La Ferrassie*, o sigui, seria un Aurinyacià antic ja una mica avançat, el seu Aurinyacià I c) amb puntes triangulars de base no fesa, indústria lítica evolucionada, làmines aurinyacianes rares, raspadors carenats i de morro freqüents, tot això basant-se en què a Isturitz (País Basc) les puntes triangulars es trobaven per sobre de l'Aurinyacià antic (P. Mouton i R. Joffroy, 1958, pàg. 97). Chr. Leroy-Prost, de qui prenem la denominació de puntes triangulars, en treballs molt complets sobre la indústria òssea aurinyaciana ha pogut afirmar que les puntes triangulars, que no van mai decorades, «...marquent les phases anciennes dont elles sont, nous semble-t-il, aussi représentatives que les autres formes» (Leroy-Prost, 1975, pàg. 116), i «...il nous semble que l'absence de pointes à base fendue ne suffit pas à justifier le rajeunissement d'un niveau par rapport à un autre. Nous avons vu que les pointes triangulaires à base massive sont présentes dès les tous débuts de l'Aurignacien» (Leroy-Prost, 1979, pàg. 246).

En el mateix jaciment de *Rois*, en l'estrat A2, superposat al B i equivalent a l'Aurinyacià II, hi ha una punta losàngica allargada, amb engruiximent a la base, idèntica a una de l'Aurinyacià evolucionat de *l'Arbreda*.

CONCLUSIÓ

De l'examen de les indústries humanes trobades en els pobres nivells inferiors de la galeria o corredor de la *Cova del Reclau-Viver*, en un metre de potència, separats per raons estratigràfiques i tipològiques dels nivells gravetians molt més rics que tenen a sobre, en deduïm que, com s'havia afirmat repetides vegades, corresponen a la cultura aurinyaciana.

Els més antics són d'un Aurinyacià primitiu o Aurinyacià O, el qual conté també alguns útils que senyalen la influència del Chatelperronià, indústria que li podria ésser contemporània. Podriem acceptar doncs, matitzant-la en

el sentit que nosaltres veiem en els nivells superiors un Aurinyacià I, l'afirmació de G. Laplace, que creu que al *Reclau-Viver* hi ha un Proto-aurinyacià, indústria que pot ésser parcialment contemporània d'un Chatelperronià evolucionat. Com en tantes altres ocasions, el Nord de Catalunya fou punt de contacte entre el Pirineu, on el Chatelperronià hi és ben representat, i el Mediterrani, on es localitzen jaciments amb un Aurinyacià molt primitiu.

A aquest Aurinyacià primitiu es superposa un Aurinyacià típic antic, un Aurinyacià I, tant per la seva indústria lítica com òssea.

Deixant de banda els materials del Paleolític Superior de *Mollet I* (Serinyà), probablement també molt antics però molt pobres, i els de *l'Abric Romani* (Capellades), barrejats amb d'altres de més tardans, per ara al *Reclau-Viver* hi ha les indústries més antigues que el Mediterrani espanyol poden ésser atribuïdes al Paleolític Superior, i per tant a l'home modern, *Homo sapiens sapiens*. Si ara fa 36.000 anys encara els mosterians habitaven a la *Cova del Ermitons* (Sadernes, Garrotxa), també ja fa més de 30.000 anys que el *Reclau* era visitat per homes del Paleolític Superior.

Ja hem vist com l'Aurinyacià fou una cultura de gran difusió que s'estengué també per tot el Mediterrani espanyol. La gran antigüetat de l'Aurinyacià del *Reclau*, la presència d'Aurinyacià típic al *Reclau* i a *Can Crispins*, d'Aurinyacià típic evolucionat a *l'Arbreda* i d'Aurinyacià encara més evolucionat a *Cal Coix* modifiquen l'opinió corrent de què al Mediterrani espanyol l'Aurinyacià hauria estat una cultura de poc pes si la comparem amb el Gravetià, opinió que, d'acord amb les troballes d'aquell moment, expressà Pericot: «...tenemos la impresión de que la familia aurignacienne dominó en la zona vasco-cantábrica, más relacionada con Francia y el resto de Europa, mientras la gravetiense dominó en las comarcas meridionales y orientales, teniendo pues carácter más mediterráneo que la anterior» (Pericot, 1950, pàgs. 45-46). Almenys al Nord de Catalunya durant mil·lennis es desenvolupà la cultura Aurinyaciana, cultura que tenia arrels ben pregones en els nivells inferiors del *Reclau-Viver* de Serinyà.

RESUM:

En aquest treball s'intenta demostrar que els nivells inferiors del *Reclau-Viver* de Serinyà s'han d'atribuir a un Aurinyacià Primitiu, els més profunds, i a un Aurinyacià Antic o Aurinyacià I els que ja estan en contacte amb el Gravetià. Seria l'Aurinyacià trobat en estratigrafia més vell del qual tenim notícia al Mediterrani espanyol. Al *Reclau* veiem nòmes el començament de la Cultura Aurinyaciana, la qual, original i clàssica alhora, es desenvoluparà durant mil·lennis al Nord de Catalunya, tal com palesen els descobriments que es van produint i l'estudi de velles col·leccions.

SUMMARY

This study attempts to show that in the lower levels of the *Reclau-Viver* at Serinyà, the deepest deposits should be attributed to the earliest *Aurignacian*, and that those in contact with the *Gravettian* should be assigned to the early *Aurignacian*, -or, *Aurignacian I*. The *Aurignacian* deposit found ibv within a stratigraphic sequence, is the oldest such known in the Mediterranean zone of Spain.

At *Reclau* the, we see the beginning of classic and character -istic *Aurignacian* culture that developed over Millenia in Northern Catalunya- as shown by recent excavations, and the study of material from early collections.

BIBLIOGRAFIA

- ALMAGRO BASCH, M. (1960): *Prehistoria*. Manual de Historia Universal. Tomo I. Espasa-Calpe, S.A., Madrid, 916 pàgs., 944 figs., VIII làms.
- ALMAGRO GORBEA, M. (1970): «Las tefnas de C14 para la Prehistoria y la Arqueología peninsular», *Trabajos de Prehistoria*, 27, Madrid, pàgs. 9-42.
- ALMAGRO GORBEA, M., BERNALDO DE QUIRÓS, F., FERNÁNDEZ-MIRANDA, M., i LÓPEZ, P. (1978): *Catálogo de yacimientos arqueológicos con datación mediante C-14 de la Península Ibérica e islas Baleares y Canarias*. Instituto Español de Prehistoria y Departamento de Prehistoria de la Universidad Complutense, Madrid, 25 fitxes.
- BAZILE, F. (1976): «Datations absolues sur les niveaux paléolithiques anciens de la grotte de l'Esquicho-Grapaou (Sainte-Anastasie, Gard)», *B.S.P.F.*, 73, *C.R.S.M.* 7, pàgs. 205-207, 1 fig.
- BAZILE, F. (1979): «Le Paléolithique supérieur en Languedoc oriental. Etat des recherches, problèmes généraux», *École antique de Nîmes, nouvelle série*, n.º 14, Nîmes, pàgs. 11-25, 16 figs.
- BARNALDO DE QUIRÓS, F. (1977): «El paleolítico Superior Inicial en la región cantábrica española», *XIV Congreso Nacional de Arqueología* (Vitoria, 1976), Zaragoza, pàgs. 151-156.
- BORDES, F. (1968): «La question périgordienne», *La Préhistoire, problèmes et tendances*, C.R.N.S., Paris, pàgs. 59-70, 3 figs.
- BREUIL, H. (1912): «Les subdivisions du Paléolithique supérieur et leur signification», *Congrès internat. d'Anthr. et d'Archéol. Préhistorique, XIVe session*, Genève, 74 pàgs. 47 figs.
- CARBONELL, E. i MARCET, R. (1978): «Troballes paleolítiques a Bellaterra», *Informació Arqueològica*, 26, Institut de Prehistòria i Arqueologia, Barcelona, pàgs. 3-4, 1 fig.
- CAZURRO RUIZ, M. (1919): «El Cuaternario y las estaciones de época paleolítica en Cataluña», *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes*, 3.ª época, vol. XV, n.º 3, pàgs. 103-174, 14 làms.
- CLÓTTES, J. (1976): «Les civilisations du Paléolithique supérieur dans les Pyrénées», *La Préhistoire Française*, 1, 2, C.N.R.S., Paris, pàgs. 1214-1231, 11 figs., 1 taulel.
- COROMINAS PLANELLAS, J. M.ª (1944-1948): Diari d'Excavació del Reclau-Viver, del 9-I-1944 al 18-XII-1948. Cinc quaderns manuscrits conservats a l'Arxiu Històric Municipal de Banyoles.
- COROMINAS PLANELLAS, J. M.ª (1946): «La cueva del Reclau-Viver de Serriñà», *A.I.E.G.*, I, Gerona, pàgs. 209-223, 6 figs.
- COROMINAS PLANELLAS, J. M.ª (1949): «El Paleolítico Superior en la cueva Reclau-Viver de Serriñà (España)», *Revista di Scienze Preistoriche*, IV, fasc. 1-2, pàgs. 43-45, 14 figs.
- COROMINAS PLANELLAS, J. M.ª (1952): «La excavación de la cueva Reclau-Viver de Serriñà», a *La labor de la Comisaría Provincial de Excavaciones Arqueológicas de Gerona durante los años 1942-1948*, Informes y Memorias, 27, Madrid, pàgs. 23-55.
- COROMINAS PLANELLAS, J. M.ª i MARQUES CASANOVAS, J. (1967): *La Comarca de Bañolas*. Diputación Provincial de Gerona, Gerona, 84 pàgs., 20 figs. i 74 làms.
- COROMINAS PLANELLAS, J. M.ª i MARQUES CASANOVAS, J. (1976): *La Comarca de Besalú*. Diputación Provincial de Gerona, Gerona, 217 pàgs., 232 fot.
- CRUSAFONT PAIRÓ, M. i THOMAS CASAJUANA, J. M.ª (1950): «Primer hallazgo del León de las Cavernas, en el Pleistoceno de Cataluña», *Pirineos*, 17-18, Zaragoza, pàgs. 521-534, 2 làms.
- CHEYNIER, A. (1955): «Reclau-Viver. Compte rendu d'un travail paru en Espagne», *B.S.P.F.*, LII, n.º 8, pàgs. 511-514, 1 fig.
- CHEYNIER, A. (1960): «Place du Gravetien», *B.S.P.F.*, LVII, n.º 7-8, pàg. 389.
- CHEYNIER, A. (1967): *Comment vivait l'Homme des Cavernes à l'Age du Renne*. Ed. Robert Armoux, Paris.
- ESCALON DE FONTON, M. i BAZILE, F. (1976): «Les civilisations du Paléolithique supérieur en Languedoc oriental», *La Préhistoire Française*, 1, 2, C.N.R.S., Paris, pàgs. 1163-1173, 6 figs.
- ESTÉVEZ ESCALERA, J. (1975): *Análisis de los niveles inferiores de la cueva «Reclau-Viver» (Serriñà)*. Tesis de Licenciatura, inédita. Universidad de Barcelona, 191 pàgs. i un àlbum.
- ESTÉVEZ ESCALERA, J. (1976): «El Reclau-Viver», *El Paleolítico a les Comarques Gironines*, Girona, pàgs. 132-138, 5 figs.
- FORTEA PÉREZ, J. i JORDÀ CERDÀ, F. (1976): «La Cueva de Les Malleres y los problemas del Paleolítico Superior del Mediterráneo Español», *Zephyrus*, XXVI-XXVII, Salamanca, pàgs. 129-156, 11 figs.
- GONZÁLEZ ECHEGARAY, J. i FREEMAN, L. G. (1969): *Cueva Morín. Excavaciones 1966-1968*. Publicaciones del Patronato de las Cuevas Prehistóricas de la Provincia de Santander, VI, Santander, 452 pàgs., 174 figs. (1973): *Cueva Morín. Excavaciones 1969*. Publicaciones del Patronato..., X, Santander, 304 pàgs., 93 figs.
- JORDÀ CERDÀ, F. (1951): «El problema del Chatelperroniense (Auriñaciense Inferior) en España», *Crónica del VI Congreso del Sudeste Español* (Alicoy, 1950), Cartagena, pàgs. 63-67.
- JORDÀ CERDÀ, F. (1954): «Gravetiense y Epigravetiense en la España Mediterránea», *Cesarugusta*, IV, Zaragoza, pàgs. 7-30, 2 mapas.
- KOZŁOWSKI, J. K. (1979): *Middle and Early Upper Paleolithic in Balkans*. Université Jagellon de Cracovie, Travaux Archéologiques, fasc. XXV. Consultada la recensió de DELPORTE, H. a *B.S.P.F.*, 76, 1979, n.º 7, pàgs. 202-203.
- LAPLACE, G. (1952): «Le Paléolithique Supérieur de l'Abri Romanin», *L'Anthropologie*, 66, pàgs. 36-43.
- LAPLACE, G. (1966): *Recherches sur l'origine et l'évolution des complexes léptolitiques*. Ecole Française de Rome, Mélanges d'Archéologie et d'Histoire, supplément n.º 4, Paris, 586 pàgs., 36 figs. XXIV taules i 25 làms.
- LAPLACE, G. (1970): «Les niveaux aurignaciens et l'hypothèse du synthétoype», a *L'homme de Cro-Magnon, Anthropologie et Archéologie*, 1869-1968, Paris, pàgs. 141-163, 5 figs., 1 taulel.
- LAPLACE, G. (1972): «Liste typologique 1972», *Cahiers de typologie analytique 1972*, Centre de Palethnologie Stratigraphique «Eruiri», pàgs. 9-27, 16 figs.
- LAVILLE, H. (1971): «Sur la contemporanéité du Périgordien et de l'Aurignacien: la contribution du géologue», *B.S.P.F.*, 68, *C.R.S.M.* n.º 6, pàgs. 171-174.
- LEROI-GOURHAN, A. (1963): «Chatelperronien et Aurignacien dans le Nord-Est de la France», *Aurignac et l'Aurignacien. Centenaire des fouilles d'Edouard Lartet*, B. de la Soc. Mérid. de Spéleo. et de Préh., VI-IX, 1956-1959, pàgs. 75-84, 3 figs.
- LEROI-GOURHAN, A. (1964): «Chronologie des grottes d'Arcy-sur-Cure (Yonne)», *Gallia Préhistoire*, 7, pàgs. 1-64, 28 figs.
- LEROY-PROST, Ch. (1975): «L'industrie osseuse aurignacienne. Essai régional de classification: Poitou, Charentes, Périgord», *Gallia Préhistoire*, 18, fasc. 1, pàgs. 65-150, 27 figs., 2 taules.
- LEROY-PROST, Ch. (1979): «L'industrie osseuse aurignacienne... (suite)», *Gallia Préhistoire*, 22, fasc. 1, pàgs. 205-370, 71 figs.
- LUMLEY-WOODYEAR, H. de: *Le Paléolithique inférieur et moyen du Midi méditerranéen dans son cadre géologique. Tome II: Bas-Languedoc, Roussillon, Catalogne*. V supplément à Gallia Préhistoire, C.N.R.S., Paris, 443 pàgs., 299 figs.
- MÉROC, L. (1963): «L'Aurignacien et le Périgordien dans les Pyrénées françaises et dans leur avant-pays», *Aurignac et l'Aurignacien. Centenaire des fouilles d'Edouard Lartet*, B. de la Soc. Mérid. de Spéleo. et de Préh., VI-IX, 1956-1959, pàgs. 63-74, 3 figs.
- MUÑOZ, A. M.ª (1967): «La cronología de radiocarbono en la Península Ibérica», *Pyrenae*, 3, Universidad de Barcelona, pàgs. 7-15.
- MUÑOZ, A. M.ª i PERICOT, M.ª L. (1975): «Excavaciones en la Cueva de "Els Ermitons" (Sadernes, Gerona)», *Pyrenae*, 11, Universidad de Barcelona, pàgs. 7-27, 8 figs.
- MOURE ROMANILLO, J. A. (1970): «Industrias aurignacienses y preaurignacienses en la Región Cantábrica española», *Ampurias*, XXXI-XXXII, Barcelona, pàgs. 71-90.
- MOURE ROMANILLO, J. A. (1972): «Secuencia cultural del Paleolítico Superior en la Región Cantábrica», *Trabajos de Prehistoria*, 29, Madrid, pàgs. 9-16.
- MOUTON, P. i JOFFROY, R. (1958): *Le gisement aurignacien des Rois à Mouthiers (Charente)*. IX supplément à Gallia Préhistoire, C.N.R.S., Paris, 140 pàgs., 46 figs.
- PERICOT, L. (1950): *La España Primitiva*. Ed. Barna, Barcelona, 374 pàgs. i XXXII làms.
- PERICOT, L. (1963): «L'Aurignacien et le Périgordien en Espagne», *Aurignac et l'Aurignacien*, B. de la Soc. Mérid. de Spéleo. et de Préh., VI-IX, 1956-1969, pàgs. 85-92, 1 mapa.
- PEYRONY, D. (1933): «Les industries aurignaciennes dans le bassin de la Vézère», *B.S.P.F.*, 30, pàgs. 543-559.
- RIPOLL, E. i LUMLEY, H. de (1965): «El Paleolítico Medio en Cataluña», *Ampurias*, XXVI-XXVII II, Barcelona, pàgs. 1-67, 51 figs.
- RUIZ GONZÁLEZ, B. i LEVA ROJANO, J. (1979): «El taller de sílex paleolítico de El Chorro (El Burgo, Málaga)», *Mainake*, 1, Málaga, pàgs. 5-27, VIII làms.
- SACCHI, D. (1979): *Les chasseurs de rennes en terre d'Aude, d'après les fouilles récentes*. Catalogue de l'Exposition à la Salle de la Madeleine, Narbonne, 21 pàgs.
- SOLER MASFERRER, N. (1976): «El jaciment prehistòric de Can. Crispins (Llagostera, Girona)», *Cypsela*, II, Servei d'Investig. Arq. de la Dip. de Girona, pàgs. 7-47, 26 figs.
- SOLER MASFERRER, N. (1979): «La seqüència estratigràfica de la Cova de l'Arbreda (Serriñà), Girona», *Actas de la IV Reunión del Grupo de Trabajo del Cuaternario*, Banyoles, 1979, pàgs. 223-232, 5 figs.
- SONNEVILLE-BORDES, D. de (1955): «La question du Périgordien II», *B.S.P.F.*, 51, pàgs. 186-196, 2 figs.
- SONNEVILLE-BORDES, D. de (1966): «L'évolution du Paléolithique Supérieur en Europe Occidentale et sa signification», *B.S.P.F.*, LXVIII, n.º 1.
- SONNEVILLE-BORDES, D. de (1972): «Environnement et culture de l'homme du Périgordien ancien dans le sud-ouest de la France: données récentes», *Origine de l'homme moderne, Écologie et conservation*, Colloques UNESCO, 3, pàgs. 141-146, 2 figs.
- SONNEVILLE-BORDES, D. de (1973): «Sur du Paléolithique Supérieur de Catalogne», *Estudios dedicados al Prof. Dr. Luis Pericot*. Univ. de Barcelona, Instituto de Arqueología y Prehistoria, pàgs. 61-66, 4 figs.
- TAVOSO, A. (1976): «La grotte Tournao ou Grande grotte de Bize (Bize, Aude). Historique et remplissage», *Livret guide de l'Excursion C2*, U.I.S.P.P., IX Congrès, Nice, pàgs. 232-239, 3 figs.